

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
Історичний факультет

Кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства

Кваліфікаційна робота на тему:

**«Особливості реалізації зовнішньополітичного
курсу України (2010–2014 р.)»**

**Спеціальність 014.03 Середня освіта (Історія)
Освітньо-професійна програма «Середня освіта (Історія)»**

здобувачки першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти

Роксолани БЕЗКОРОВАЙНОЇ

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:

кандидат історичних наук, доцент

Степан ПРИЙДУН

РЕЦЕНЗЕНТ:

доктор історичних наук, професор

Микола БАРМАК

Тернопіль, 2026

АНОТАЦІЯ

Безкоровайна Р. Р. Особливості реалізації зовнішньополітичного курсу України (2010–2014 р.). Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр» зі спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія). ТНПУ. Тернопіль, 2026. 79 с.

У кваліфікаційній роботі здійснено концептуальний аналіз формування та реалізації зовнішньополітичного курсу України за президентства В. Януковича 2010–2014 рр. Обґрунтовано вплив трансформації політичного устрою України на зовнішню політику. Визначено ключові вектори зовнішньої політики, встановлено основні форми й методи зовнішньополітичної діяльності в контексті намагання балансувати між Заходом і РФ, а також наслідки відмови України від підписання Угоди про Асоціацію із ЄС у 2013 р. Розкрито методичний потенціал теми у шкільних курсах історії.

Ключові слова: Україна, зовнішня політика, ЄС, НАТО, міжнародні відносини, США, євроінтеграція.

ABSTRACT

Bezkorovaina R. R. Specifics of the Implementation of Ukraine's Foreign Policy Course (2010–2014). Qualification paper for a Bachelor's degree in Speciality 014.03 Secondary Education (History). Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Ternopil. Ternopil, 2026. 79 p.

The qualification paper provides a conceptual analysis of the formation and implementation of Ukraine's foreign policy course during the presidency of V. Yanukovich in 2010–2014. It substantiates the impact of the transformation of Ukraine's political system on its foreign policy. The study identifies the key vectors of

foreign policy, establishes the main forms and methods of foreign policy activity in the context of attempts to balance between the West and the Russian Federation, and examines the consequences of Ukraine's refusal to sign the Association Agreement with the EU in 2013. Additionally, it highlights the methodological potential of this topic in school history courses.

Keywords: Ukraine, foreign policy, EU, NATO, international relations, USA, European integration.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	9
1. 1. Історіографічний огляд.....	9
1. 2. Джерельний комплекс.....	13
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ ВІКТОРІЯ ЯНУКОВИЧА ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ КУРС УКРАЇНИ.....	16
РОЗДІЛ 3. КЛЮЧОВІ НАПРЯМКИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ 2010–2014 рр.....	27
3.1. Особливості двосторонніх відносин України та РФ.....	27
3.2. США у зовнішній політиці України.....	37
3.3. Еволюція відносин Україна-ЄС.....	46
3.4. Трансформації парадигми відносин Україна-НАТО.....	54
3.5. Китайський вектор зовнішньої політики України.....	58
Розділ 4. РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕМИ У ШКІЛЬНИХ КУРСАХ ІСТОРІЇ.....	65
ВИСНОВКИ.....	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	73

ВСТУП

Актуальність тематики дослідження. Безпрецедентна та кардинальна трансформація зовнішньополітичного курсу США другою адміністрацією Дональда Трампа у поєднанні із триваючою повномасштабною агресією РФ проти України стали ключовими чинниками інтенсифікації деструкції ялтинсько-потсдамської системи міжнародних відносин, в основі якої було закладено принципи непорушності кордонів та дієвість безпекових інституцій ООН з метою унеможливлення появи військових конфліктів. Більше того, повернення Дональда Трампа у Білий дім та його нові підходи до союзницьких зобов'язань продемонстрували, що навіть члени євроатлантичної спільноти у форматі НАТО уже не можуть почуватись в абсолютній безпеці. Реалізація США військової операції спільно з Ізраїлем проти Ірану стала ще одним серйозним викликом для систем колективної безпеки, адже, незважаючи на своє беззаперечне військове та політичне домінування всередині Альянсу Вашингтон не отримав належної політичної підтримки від європейських союзників, що не могло не вплинути на бачення адміністрації Д. Трампа щодо завершення російсько-української війни.

Очевидно, що реалізація США операції «Епічна лютя» призвела до послаблення військово-політичного потенціалу режиму аятол в Ірані, який є співучасником агресії РФ проти України, однак у довгостроковій перспективі цей конфлікт не може не вплинути на готовність і здатність Вашингтона залишатись ключовим військовим донором для нашої держави. Активізація Києвом близькосхідного вектора зовнішньополітичного курсу в контексті обміну досвідом і технологіями із союзниками Вашингтона в регіоні Перської затоки істотно посилює геополітичний потенціал України, а відтак і створює нові можливості для української дипломатії та протистояння Росії.

Усе це вкотре актуалізує необхідність переосмислення та аналізу реалізації зовнішньополітичного курсу України на попередніх етапах, з метою виявлення ключових здобутків та стратегічних прорахунків, які було допущено керівництвом держави чи українськими дипломатами. У цьому контексті варто

зазначити, що період президентства Віктора Януковича є найменш популярним серед дослідників, що обумовлюється його злочинними діями та намаганням повністю підпорядкувати Україну Кремлю. Однак, саме цей період синхронізувався у часі з кардинальними трансформаціями постбіполярної системи міжнародних відносин та посилення конфронтації між ключовими геополітичними суб'єктами. Намагання В. Януковича застосувати модель багатовекторності часів Л. Кучми призвела до Революції Гідності та початку російської збройної агресії у 2014 р. Саме ці події стали детермінантою руйнування тогочасного світового порядку та переходу до фази глобальної геополітичної турбулентності. Вивчення цього періоду дозволяє простежити генезис сучасної кризи міжнародної безпеки, яка сьогодні виявляється не лише в російсько-українській війні, а й у масштабній ескалації на Близькому Сході, зокрема у протистоянні між США та Іраном. Саме зовнішньополітичний курс України зазначеного періоду став ареною зіткнення інтересів колективного Заходу та ревізіоністських амбіцій РФ.

У методичному аспекті актуальність теми дослідження необхідністю критичного аналізу деструктивних трансформацій зовнішньополітичного курсу України у 2010–2014 рр. як детермінанти сучасного краху глобальної системи стримувань і противаг та формування нових осей геополітичного протистояння. Дослідження цього періоду через призму помилок «позаблоковості» та енергетичної залежності дозволяє сформувати у майбутнього вчителя історії професійно значущі компетентності, необхідні для деконструкції ідеологічних міфів у межах Нової української школи. Вивчення зазначеної проблематики має високий прикладний потенціал для шкільної історичної освіти, оскільки забезпечує вчителя науковим інструментарієм для пояснення учням генезису сучасної російсько-української війни та масштабних безпекових криз на Близькому Сході як ланок єдиного процесу ревізії світового порядку.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Кваліфікаційна робота виконана в межах наукового напрямку кафедри всесвітньої історії та

релігієзнавства ТНПУ «Україна-Європа-Світ: цивілізаційні аспекти розвитку» (державний номер реєстрації 0120U101569).

Метою кваліфікаційної роботи є дослідження ключових тенденцій та особливостей, головних напрямків зовнішньополітичного курсу України у період 2010–2014 рр., в контексті аналізу трансформації геополітичного статусу нашої держави.

Метою кваліфікаційної роботи, зумовлені такі науково-дослідні **завдання**:

- проаналізувати стан наукової розробки та джерельної бази проблеми дослідження;
- визначити ключові політико-правові аспекти політичного режиму В. Януковича та їхній вплив на зовнішню політику України;
- дослідити динаміку та форми реалізації основних векторів зовнішньополітичного курсу України у 2010–2014 рр.;
- простежити характерні тенденції та специфіку трансформації геополітичного статусу України та його вплив на постбіполярну системи міжнародних відносин;
- визначити методичний потенціал проблематики дослідження у шкільних курсах історії та розроблення відповідних навчально-методичних рекомендацій для учнів шкіл.

Об’єкт дослідження – зовнішня політика України протягом 2010–2014 рр.

Предметом дослідження є характерні тенденції, форми, проблеми і суперечності реалізації ключових векторів зовнішньополітичного курсу України в контексті трансформації геополітичного статусу нашої держави.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 2010–2014 рр. Нижня хронологічна межа (2010 р.) обумовлена приходом до влади В. Януковича, закріпленням позаблокового статусу на законодавчому рівні та відновленням дії Конституції 1996 р. Верхня (2014 р.) – втечею В. Януковича з України, перемогою Революції Гідності та повернення до Конституції 2004 р.

Територіальні межі дослідження охоплюють території України, євроатлантичного простору, Близького Сходу та Азійсько-Тихоокеанського регіону.

Методологія дослідження базується на фундаментальних принципах наукової об'єктивності та історизму, що дозволяє розглядати події у їхній логічній послідовності та взаємозв'язку. Реалізація дослідницьких завдань забезпечена застосуванням комплексу загальнонаукових методів, зокрема аналізу, синтезу, індукції та дедукції, методу абстрагування та конкретизації, що сприяли систематизації фактологічного матеріалу.

Особливу роль у розкритті теми відіграють спеціально-історичні методи: історико-хронологічний (для реконструкції динаміки зовнішньополітичних процесів), порівняльно-історичний (для зіставлення векторів впливу різних центрів сили), а також системно-структурний та типологічний методи. Методологічна цілісність роботи досягається шляхом інтеграції системного та міждисциплінарного підходів, що дозволило здійснити всебічний аналіз трансформації зовнішньополітичного курсу України на основі залучення репрезентативної джерельної бази.

Наукова новизна і теоретичне значення кваліфікаційного дослідження. Наукова новизна кваліфікаційної роботи полягає у комплексному переосмисленні зовнішньої політики України 2010–2014 рр. як детермінанти сучасного зламу глобальної архітектури безпеки та розробці методичних підходів до висвітлення теми «позаблоковості» в межах шкільних курсів історії. Теоретичне значення дослідження визначається концептуалізацією наслідків відмови від стратегічних безпекових альянсів, що поглиблює наукові уявлення про механізми гібридного впливу на суверенну державу та слугує теоретичним підґрунтям для модернізації змісту шкільної історичної освіти.

Практичне значення результатів дослідження полягає у можливості їхнього використання як теоретико-методологічного підґрунтя для подальших наукових досліджень із питань трансформації зовнішньої політики України та еволюції системи міжнародних відносин у Східній Європі. Сформульовані

висновки мають прогностичну цінність для аналізу сучасних безпекових стратегій і водночас мають прикладне значення для шкільної освіти. Матеріали роботи можуть бути інтегровані в освітній процес 11-х класів у межах концепції НУШ, сприяючи розвитку професійних компетентностей вчителя історії щодо деконструкції ідеологічних міфів та об'єктивного висвітлення причинно-наслідкових зв'язків між політикою «позаблоковості» та викликами державному суверенітету.

Структура й обсяг бакалаврської роботи. Кваліфікаційна робота складається з вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (70 позицій).

РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.

1. 1. Історіографічний огляд.

Важливість відносин зовнішньополітичних чинників у протидії російській збройній агресії зумовили велику популярність дослідження зовнішньої політики України на різних етапах у працях українських та зарубіжних істориків, політологів, дипломатів та правників-міжнародників. Специфіка хронологічних меж дослідження полягає у тому, що на відміну від інших етапів зовнішньої політики нашої держави період 2010–2014 рр. відзначається здебільшого шаблонним підходом. Важливим чинником переосмислення цього періоду зовнішньополітичної діяльності нашої держави стала збройна агресія РФ у 2014 р., яка актуалізувала переосмислення ключових здобутків та прорахунків української дипломатії. Водночас сьогоденні реалії глибокої кризи системи міжнародних відносин зумовлюють необхідність у перегляді основних форм і механізмів зміцнення геополітичного статусу України.

Попри хронологічну наближеність періоду 2010–2014 років, на сьогодні сформовано вагомий масив наукових праць, які за географічним критерієм доцільно поділити на дві основні групи: вітчизняну (українську) та західну історіографію. Зважаючи на специфіку теми, у межах кожного з цих напрямів виокремлюються загальні праці та спеціальні тематичні дослідження, класифіковані за проблемно-хронологічним і країнознавчим принципами.

Основну частину наукового доробку західної історіографії зазначеної проблематики становлять дослідження американських учених, що обумовлено монопольним лідерством США в постбіполярній системі міжнародних відносин. Актуальність цих праць диктувалася необхідністю формування наукового дискурсу щодо перспектив збереження status quo в міжнародній політиці, комплексного аналізу глобальних викликів і загроз, а також прогнозування моделей подальшої трансформації ялтинсько-потсдамської системи міжнародних відносин.

Виклики ХХІ ст. та подальша еволюція системи міжнародних відносин від моно- до багатопольярної моделі, а також криза геополітичного лідерства США проаналізовані З. Бжезінським у працях «Стратегічне бачення. Америка і криза світової влади» та «Вибір: світове панування чи світове лідерство». Автор обґрунтовує необхідність активізації трансатлантичної співпраці США, збереження союзницьких відносин із Японією та зміцнення взаємодії з Китаєм. На відміну від європейських теоретиків, З. Бжезінський відстоює право і необхідність України стати повноправним членом ЄС і НАТО, розглядаючи цей процес як запоруку її модернізації та вагому противагу РФ [7; 8].

Вагоме наукове значення для окресленої проблематики має монографія Г. Кіссінджера «Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті». Автор експлікує сучасну кризу міжнародних відносин і послаблення позицій Заходу через інституційне зміцнення інших регіональних акторів, які не репродукують вестфальські принципи міжнародного устрою, оскільки не брали безпосередньої участі в їхньому історичному закладенні, а отже, прагнуть їхньої ревізії задля легітимізації власного геополітичного піднесення. Таким чином, Г. Кіссінджер піддає сумніву існування універсальної моделі світового порядку, механізми якої були б здатні забезпечити стійкий баланс між чинником сили та категорією легітимності [37].

Концептуальне бачення шляхів подолання кризи європейської легітимності та ідентичності представлене у праці професора Йонатана Голслаха «Сила раю...». Значну увагу автор приділяє РФ як партнеру ЄС, пояснюючи провал її демократизації дефіцитом підтримки з боку Заходу. Україну дослідник розглядає як частину Східної Європи – геополітично важливого регіону, що зазнає перманентного тиску з боку Російської Федерації. Підтвердженням цього, за висновками автора, є російська інтервенція на сході України, яка виступила критичним випробуванням для європейської єдності [17].

Очевидно, що у досліджуваний період головним пріоритетом зовнішньополітичного курсу України були відносини із РФ, які синхронізувались у часі з політикою «перезавантаження» Б. Обама, кращому

усвідомленню й розумінню вплив американсько-російських відносин на геополітичний статус нашої держави сприяло опрацювання праці М. МакФола «Від Холодної війни до Гарячого миру. Американський посол у путінській Росії» [42].

Аналіз українського історіографічного доробку доцільно розпочати з досліджень, присвячених специфіці внутрішньополітичного розвитку держави. Такий підхід обумовлений тим, що за своїм змістом зовнішня політика виступає інструментом формування сприятливих умов для реалізації завдань внутрішнього курсу.

Для нашого дослідження особливо актуальною стала монографія В. Денисенка «Формування та функціонування в Україні політичного режиму Віктора Януковича (2010–2014 рр.)». Дослідник на основі аналізу документів, інтерв'ю та публікацій детально аналізує особливості становлення режиму В. Януковича, особлива увага приділена механізмам трансформації політичних інституцій та узурпації влади. Окремий розділ монографії присвячено зовнішньополітичним векторам України у досліджуваний період [23].

Не менш важливою є монографія Ю. Мацієвського «У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014)», яка пояснює, як зміни політичного режиму в Україні впливали на її зовнішню політику [44].

Трансформацію підходів ЄС до взаємодії з Україною вивчено у дисертаційному дослідженні М. Юрчак. Авторка проаналізувала геополітичні наслідки Помаранчевої революції для євроінтеграції, реалізацію ініціативи «Східне партнерство» та специфіку переговорів щодо укладення Угоди про асоціацію [70].

Аналіз зовнішньої політики України у 2010–2014 рр. здійснює С. Прийдун у своєму дисертаційному дослідженні, акцентуючи увагу на послабленні геополітичного потенціалу нашої держави у досліджуваний період [54].

У монографії «Міжнародне право в міждержавних відносинах України і Російської Федерації 1991–2014 рр.» О. Задорожній детально аналізує

нормативно-правову базу українсько-російських відносин. Дослідження визначає ключові етапи становлення двостороннього співробітництва, особливості договірних механізмів, а також містить системний аналіз порушень Росією норм міжнародного права під час подій 2014 р. [27].

Вагоме концептуальне значення для осмислення сучасного контексту української дипломатії має монографія С. Корсунського «Зовнішня політика в епоху трансформацій: як не залишитися на узбіччі історії». Крізь призму поєднання теоретичного аналізу та значного практичного досвіду автора у сфері дипломатичної служби, у роботі досліджено глобальні зсуви у світовій політиці та кризу традиційних інститутів безпеки. Для нашого дослідження особливу цінність становлять висновки автора щодо необхідності диверсифікації зовнішньополітичних орієнтирів України та формування проактивних безпекових стратегій в умовах руйнації колишнього світопорядку [39].

Особливості реалізації зовнішньополітичного курсу в досліджуваний період стали об'єктом наукових розвідок С. Віднянського, А. Мартинова [10; 11], Г. Перпелиці [51], М. Юрчак [69], Є. Рябініна [58].

Відносини України і РФ проаналізовано в статтях П. Гай-Нижника [14; 15] та В. Денисенка [19]. Аналіз українського вектору зовнішньої політики США знайшов своє відображення у публікаціях І. Леванчук [41], Г. Мернікова [44], В. Пашкова [50].

Висвітлення особливостей відносин України із євро- та євроатлантичними інституціями знайшло своє відображення у роботах В. Владики [12], В. Знака [33], В. Денисенка [20].

Спроби активізації китайського вектору України у 2010–2014 рр. представлено у публікаціях В. Денисенка [22] та Ю. Костенка [40].

Підсумовуючи, варто зазначити, що стан наукової розробки обраної проблеми відзначається значним дослідницьким масивом та високою динамікою розвитку. Залучена джерельна та історіографічна база охоплює комплексні монографічні видання, дисертаційні роботи та аналітичні публікації вітчизняних і зарубіжних фахівців істориків, політологів, дипломатів-практиків та експертів

із міжнародного права. Така міждисциплінарність дозволяє всебічно розглянути еволюцію досліджуваних процесів, проте низка аспектів усе ще потребує додаткового критичного переосмислення.

1. 2. Джерельний комплекс.

Забезпечення об'єктивності дослідження зовнішньополітичного курсу України зазначеного періоду зумовлює потребу в комплексному аналізі джерельної бази. Керуючись генетичним принципом систематизації, наявний джерельний комплекс класифіковано за такими групами:

- нормативно-правові акти у сфері зовнішньої політики України (Закони України, Постанови, Укази вищих органів державної влади та управління);
- міжнародні дво- і багатосторонні договори та угоди;
- документи ключових міжнародних інституцій;
- заяви, промови, коментарі та спогади державних діячів, політиків і дипломатів.

Першу групу джерел складають Закони України, Постанови ВРУ і КМУ, Укази Президента України у сфері зовнішньої політики досліджуваного періоду, зокрема варто виокремити ЗУ “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики” [29], Закон України Про внесення зміни до Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» [28], Закон України Про Кабінет Міністрів України [31], саме ці законодавчі акти заклали основу режиму В. Януковича.

Що стосується указів Президента України, то більшість із них були спрямовані на активізацію чи послаблення динаміки співпраці з різними партнерами [64; 65; 66]. Не менш актуальними є підзаконні нормативні акти Кабінету Міністрів України, зокрема рішення уряду призупинити підготовку до підписання Угоди про асоціацію – Питання укладання Угоди про асоціацію між

Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їх державами – членами, з іншої сторони [57].

Ключовими документами другої групи є Харківські угоди 2010 р., які пролонгували термін дислокації Чорноморського флоту РФ в Україні та заклали основу для збереження російського впливу на Київ [62]. За період 2010–2014 рр. досить динамічно розвивався китайський вектор зовнішньої політики України, саме у 2013 р. було підписано Договір про дружбу і співробітництво між Україною та КНР [24].

Третю групу джерел складають документи ключових міжнародних інституцій, зокрема ЄС і НАТО щодо зовнішньополітичних перспектив та внутрішньополітичних процесів України. В першу чергу сюди варто віднести підсумкові декларації НАТО за підсумками самітів, зокрема Лісабонська та Чиказька декларація [2; 3], їхній аналіз дозволяє простежити ставлення Заходу до курсу В. Януковича на узурпацію влади та формування авторитарного режиму. Не менш цікавими є заяви і резолюції Білого дому та Європарламенту щодо ув'язнення Ю. Тимошенко та спроби силового розгону Євромайдану [4; 56].

Специфіка періоду дослідження полягає у тому, що події, які ми аналізуємо є досить близькими до нас в хронологічному плані, тому для об'єктивного висвітлення подій маємо за необхідність звертатись до аналізу заяв, промов та коментарів політиків і дипломатів, адже саме вони дозволяють порівняти офіційно задекларовані позиції й реальні дії. Саме ці джерела і складають четверту групу нашого джерельного комплексу [26; 47].

Не менш важливе значення належить мемуаристиці, зокрема для підготовки кваліфікаційної роботи було опрацьовано мемуари 44-го Президента США Барака Обама «Земля обітована». Праця має суттєве значення для розуміння контексту українсько-американського діалогу. Автор розкриває сутність концепту „перезавантаження“ з Москвою, фокус якого на роззброєнні та боротьбі з тероризмом де-факто витіснив Україну на периферію зовнішньої політики США. Подібне ігнорування безпекових амбіцій РФ з боку адміністрації

Б. Обама зумовило слабкість первинної реакції Вашингтона на кризу, спровокувавши у подальшому вимушений і кардинальний перегляд стратегічних підходів США до України» [46].

Мемуари Франсуа Олланда «Уроки влади» також становлять значний інтерес як історичне джерело особистісного походження. Вони дозволяють реконструювати залаштункові механізми європейської дипломатії напередодні кризи 2014 року та дають цінні відомості про специфіку реалізації зовнішньополітичного курсу України часів президентства В. Януковича [48].

Таким чином, залучений репрезентативний джерельний комплекс має різноплановий характер і суттєво доповнює наявну історіографію. Це уможлиблює об'єктивне вирішення визначених наукових завдань та забезпечує повне досягнення мети кваліфікаційної роботи

РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ ВІКТОРІЯ ЯНУКОВИЧА ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ КУРС УКРАЇНИ.

Ключовою детермінантою реалізації зовнішньої політики України у період 2010–2014 рр. стала трансформація державного устрою, яка за своїм змістом, сутністю та трагічними наслідками може кваліфікуватись як державний переворот. Очевидно, що формування політичного режиму В. Януковича не обмежується лише порушенням процедури повернення до Конституції України 1996 р., але саме відновлення в Україні президентсько-парламентської форми республіки стало основою для розроблення та реалізації цілого комплексу заходів з узурпації влади четвертим Президентом України.

Прихід до влади Віктора Януковича не був несподіванкою чи електоральною революцією, ключовою причиною його перемоги, на нашу думку, стала політична нестабільність в Україні протягом 2005–2009 рр., розпад помаранчевої команди та світова економічна криза. За результатами першого туру виборів Президента України, які відбулись 17 січня 2010 р. В. Янукович здобув 35,32%, а його головна конкурентка – Ю. Тимошенко – 25,05%. У другому турі, який відбувся 7 лютого 2010 р. перемогу з невеликим відривом здобув В. Янукович (48,95% проти 45,47%). Усі спроби команди Юлії Тимошенко оскаржити дії ДВК і ОВК в регіонах де В. Янукович отримав більшість голосів в судовому порядку були безрезультативними, усього було подано 46 скарг до Касаційного адміністративного суду, які були відхилені, рішення цього суду також було підтримано Вищим адміністративним судом України. Уже 25 лютого 2010 р. відбулась інавгурація Віктора Януковича, який став четвертим Президентом України [18, с. 105].

Загальновідомим є те, що обсяг конституційних повноважень, отриманий В. Януковичем за результатами виборів, не відповідав політичним амбіціям нової владної еліти. Чинна на той час редакція Конституції (в межах політичної реформи 2004 р.) детермінувала перехід до парламентсько-президентської моделі, де ключові управлінські прерогативи належали Верховній Раді України

та Кабміну. Попри формальне закріплення за Главою держави функцій у сферах зовнішньої політики, оборони та контролю над місцевими адміністраціями, реалізація кадрової політики – зокрема призначення керівників силового блоку, фінансового регулятора та Генпрокурора – була критично залежною від волі парламентської коаліції. Формальна Президент мав право вето вето законопроекти, подані на підпис, але реально визначати вектори та пріоритети зовнішньої та внутрішньої політики без підтримки парламентських фракцій було неможливо [23, с. 122–123].

З метою реалізації своїх політичних амбіцій адміністрація В. Януковича першочергово зосередилась на реконфігурації парламентської більшості. ВРУ VI скликання перебував у стані прихованої системної кризи: коаліція «Національного розвитку, стабільності та порядку», створена наприкінці 2008 р., вичерпала свій консолідаційний потенціал і мала суто номінальний характер. Статистичний розподіл місць (зокрема 175 мандатів у Партії регіонів проти сукупно 228 у фракцій формальної коаліції) вказував на необхідність застосування політико-правових механізмів для формування нової лояльної більшості в умовах фактичного розпаду попереднього союзу» [63].

Аналіз процесів коаліціанства 2010 р. вказує на зміну домінантної моделі: від спроб створення багатofракційного об'єднання (за участю ПР, КПУ, Блоку Литвина та НУНС) до впровадження механізму індивідуального членства депутатів у парламентській більшості. Такий підхід, що передбачав вихід окремих парламентарів із системної опозиції для підтримки провладної коаліції, став об'єктом гострої суспільно-політичної критики та закріпився у публіцистиці під метафоричною назвою «коаліція тушок».

Основним правовим бар'єром для зміни конфігурації влади була позиція Конституційного Суду України, який у рішенні від 17 вересня 2008 р. встановив винятково фракційний принцип формування коаліції. Для нівелювання цієї норми команда В. Януковича ініціювала внесення змін до Регламенту Верховної Ради, легітимізувавши можливість індивідуального членства депутатів у парламентській більшості. Попри системну опозицію з боку фракцій БЮТ та

НУНС, 9 березня 2010 р. відповідний закон був ухвалений парламентом, підписаний Головою ВРУ В. Литвином та спрямований на підпис Президенту, який підписав його уже наступного дня [28].

Таким чином, було створено необхідні політико-правові передумови для формування коаліції із «перебіжчиків», наслідком цього стало блискавично швидке оформлення нової коаліції «Стабільність та реформи» (235 нардепів), яка була сформована фракціями Партії регіонів, комуністами, Блоком Литвина та тушками від БЮТ, НУНС та позафракційними [52].

Очевидно, що першочерговим рішенням новоствореної коаліції стала відставка уряду Ю. Тимошенко та формування уряду М. Азарова. Конфігурація оновленого вищого органу виконавчої влади уособлювала складний компроміс у межах тогочасної владної коаліції. Кабінет Міністрів характеризувався високим ступенем гетерогенності: прем'єр-міністр М. Азаров володів обмеженим кадровим ресурсом, тоді як більшість міністерських портфелів була розподілена між представниками різних фінансово-промислових груп. Це свідчило про коаліційний характер формування уряду, де лояльність розподілялася між кількома центрами прийняття рішень. Власне представництво в уряді отримав Віктор Янукович. Формування Кабінету Міністрів відбулося на засадах квотного представництва інтересів головних бенефіціарів коаліції. Найбільш ресурсомісткі напрями були розподілені між трьома олігархічними центрами. Група Андрія Клюєва (Перший віцепрем'єр) контролювала безпековий та енергетичний сектори через Володимира Сівковича (віцепрем'єр), Нестора Шуфрича (МНС) та Юрія Ященка (Міністерство вугільної промисловості). Група Ріната Ахметова отримала важелі впливу на інфраструктуру та промисловість через Бориса Колеснікова (віцепрем'єр), Дмитра Колеснікова (Мінпромполітики) та Равіля Сафіулліна (Мінмолодьспорт). Своєю чергою, група Дмитра Фірташа закріпила за собою стратегічне Міністерство палива та енергетики в особі Юрія Бойка [23, с. 128].

Окремий сегмент урядової структури сформували особи, чия лояльність базувалася на багаторічних зв'язках безпосередньо з Віктором Януковичем. Цей

кластер забезпечував контроль над юридичною системою, аграрним сектором та гуманітарною політикою. Ключовими фігурами тут виступили Олександр Лавринович (Міністерство юстиції), Микола Присяжнюк та Віктор Слаута (АПК), а також Михайло Кулиняк (Міністерство культури). Такий кадровий підхід дозволив Президенту мати власний репрезентативний орган всередині коаліційного уряду [23, с. 128–129].

Певна частка міністерських портфелів була делегована Блоку Литвина як необхідній умові збереження парламентської більшості. Через цю квоту до уряду увійшли Віктор Бойко (Мінекології) та Василь Надрага (Мінсоцполітики), чия діяльність також корелювала з інтересами великого капіталу. Транспортний вузол очолив Костянтин Єфименко, афілійований із групою Василя Хмельницького. Це підтверджувало тезу про те, що партійні квоти слугували механізмом легітимізації присутності приватних бізнес-інтересів у виконавчій владі [23, с. 129].

Таким чином, персональний склад уряду під керівництвом Миколи Азарова демонстрував відсутність єдиного управлінського ядра. Виконавча влада трансформувалася у поліцентричну структуру, де кожен міністр був підзвітний не стільки прем'єр-міністру, скільки конкретному куратору з-поміж лідерів фінансово-промислових груп. Така модель управління де-факто перетворила державні інституції на майданчики для перерозподілу національних ресурсів між ключовими гравцями режиму.

Не менш важливим для нової влади стало встановлення контролю над силовим блоком. Процес встановлення контролю над правоохоронною системою характеризувався переходом від формального професіоналізму до жорсткої персональної лояльності.

Ключовим етапом стала ротація у Генеральній прокуратурі: після транзитного періоду лояльності Олександра Медведька, посаду обійняв Віктор Пшонка, що де-факто означало злиття інтересів наглядового органу з президентською вертикаллю. Паралельно відбулася експансія «макіївської

групи» у систему МВС через призначення Анатолія Могильова, що забезпечило монолітність силової вертикалі на рівні виконавчої влади [43, с. 370].

Структура органів безпеки та розвідки відображала складну архітектуру домовленостей між різними сегментами владної еліти. Призначення Валерія Хорошковського (афілійованого з групою «РосУкрЕнерго» Д. Фірташа) очільником СБУ та Григорія Ілляшова (пов'язаного з О. Лукаш) керівником СЗР свідчило про розподіл сфер впливу між газовим лобі та наближеними до Адміністрації Президента колами. Це дозволило режиму диверсифікувати джерела розвідувальної інформації та контроль над бізнес-потоками.

Для збереження стабільності парламентської коаліції частина посад була делегована молодшим партнерам, проте їхній реальний вплив було мінімізовано. Збереження Миколи Литвина на посаді голови Прикордонної служби виступало гарантом лояльності фракції Блоку Литвина. Водночас органи з розмитими повноваженнями, як-от РНБО під керівництвом Раїси Богатирьової (група Р. Ахметова), виконували суто церемоніальну роль, не впливаючи на реальні процеси прийняття рішень, що зосереджувалися у вузькому колі довірених осіб Президента [43, с. 371].

Очевидно, що подальше становлення режиму В. Януковича та розбудова неорадянської авторитарії вимагало встановлення контролю над судовою владою. Для легітимізації запланованих змін у судовій системі було створено робочу групу під керівництвом міністра юстиції Олександра Лавриновича, хоча фактичними розробниками концепції виступали Андрій Портнов та Сергій Ківалов. Експертне середовище та самі члени групи констатували, що реальний центр прийняття рішень знаходився в Адміністрації Президента, а робоча група слугувала лише інструментом формального схвалення вже готового законопроекту [23, с. 135].

Закон «Про судоустрій та статус суддів», ухвалений ВРУ у липні 2010 р. запровадив нову архітектуру судочинства, спрямовану на вертикалізацію управління. Ключовим елементом стало радикальне обмеження повноважень Верховного Суду України, який на той момент зберігав певну автономність, та

створення натомість Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ (ВССУ). Одночасно відбулася централізація органів суддівського самоврядування та добору кадрів: повноваження територіальних комісій було передано підконтрольній центру Вищій кваліфікаційній комісії суддів України (ВККСУ), що мінімізувало вплив суддівської спільноти на внутрішні процеси [32].

Важливим аспектом реформи стало розширення повноважень Вищої ради юстиції (ВРЮ), яка перетворилася на каральний орган для контролю над суддівським корпусом. Запровадження розмитих підстав для звільнення суддів за «порушення присяги» та можливість вилучення копій незавершених справ стали інструментами прямого залякування. Ці новації отримали негативну оцінку Венеціанської комісії як такі, що підривають основи незалежного правосуддя. На практиці це вилилося у низку резонансних звільнень (зокрема О. Волкова та О. Бачуна) та використання кримінальних справ проти родичів очільника ВСУ Василя Онопенка для досягнення його відставки [49].

Таким чином, судова реформа 2010 р. призвела до остаточного позбавлення судів суб'єктності та їх інтеграція в загальну владну вертикаль. Задекларовані цілі щодо наближення до європейських стандартів виявилися декларативними, тоді як де-факто було створено систему «зовнішнього управління» судами з боку виконавчої влади. Це дозволило оточенню президента використовувати правосуддя як інструмент боротьби з політичними опонентами та легалізації сумнівних з точки зору Конституції рішень, що остаточно закріпило монополію на владу в державі.

Становлення моноцентричного політичного режиму в Україні після 2010 року відбувалося шляхом деконструкції системи стримувань і противаг. Хоча технологія створення лояльної більшості у Верховній Раді через персональну кооптацію депутатів забезпечила швидкий результат, вона не гарантувала довготривалої інституційної стабільності в умовах пропорційної виборчої системи. Це зумовило зміщення фокусу президентської адміністрації на Конституційний Суд, оскільки лише через цей орган можна було легітимізувати

розширення повноважень Глави держави та остаточно змінити модель державного управління.

Попри те, що склад КСУ був сформований за попередньої каденції, адміністрація В. Януковича швидко забезпечила його лояльність. Ключовим етапом стало залучення Андрія Портнова, який очолив напрям взаємодії з судовою владою. Першим індикатором підконтрольності суду стало рішення від 6 квітня 2010 року щодо легалізації формування коаліції окремими депутатами («коаліція тушок»), що прямо суперечило попереднім юридичним позиціям КСУ 2008–2009 рр. Цей прецедент продемонстрував готовність суду приймати рішення в інтересах чинної виконавчої влади [23, с. 139].

Для реалізації стратегічної мети – повернення до президентсько-парламентської моделі управління зразка 1996 року – було проведено масштабну ротацію суддівського корпусу. Замість ініціювання складних конституційних змін через парламент (300 голосів), влада обрала шлях судового скасування реформи 2004 року. Протягом 2010 року через механізми фінансового стимулювання відставок та адміністративного тиску склад суду залишили п'ять найменш лояльних суддів (зокрема І. Домбровський та В. Джунь). Їхні місця посіли кадри, інтегровані у владну вертикаль, переважно вихідці з Донецького та Луганського регіонів (Н. Шаптала, М. Запорожець та ін.).

У рекордно стислі терміни після оновлення суддівського корпусу Конституційний Суд України (КСУ) розпочав провадження за поданням 252 народних депутатів щодо конституційності Закону № 2222-IV від 8 грудня 2004 року. Ключовим аргументом суб'єктів подання було недотримання процедурних вимог під час ухвалення змін до Основного Закону в період політичної кризи 2004 року. Консолідованим рішенням (17 голосів «за») КСУ визнав зазначений закон неконституційним, фактично зобов'язавши органи державної влади невідкладно відновити дію положень Конституції 1996 року в їхній первинній редакції [23, с. 143].

В. Денисенко акцентує увагу на тому, що: «Рішення Конституційного Суду мало величезні юридичні та політичні наслідки. Насамперед, було фактично

зруйновано систему балансів та противаг, закладених у версії Конституції 2004 р. Президент отримав повний контроль над силовим блоком, можливість призначати і звільняти голову та членів уряду, скасовувати будь-які акти Кабінету Міністрів України, розпускати Верховну Раду, якщо немає пленарних засідань протягом 30 днів однієї сесії тощо. По-друге, рішення спричинило цілу низку юридичних колізій, що потребували негайного вирішення, інакше загрожували паралічем діяльності органів державної влади. Відсутність однозначного тлумачення змін створювала для владної верхівки оптимальну ситуацію невизначеності, за якої можна було змінювати правила функціонування органів державної влади на власну користь» [19, с. 44].

У жовтні 2010 р. прийняття змін до Регламенту Верховної Ради України забезпечило адаптацію законодавчої бази до відновленої президентсько-парламентської моделі управління зразка 1996–2004 рр. Нова редакція Регламенту суттєво обмежила інституційні спроможності парламентської опозиції щодо впливу на законотворчий процес, що відбулося синхронно з ревізією виборчого законодавства. Паралельно було впроваджено механізми прямого детермінування лояльності Конституційного Суду України: вилучення з Регламенту чіткого алгоритму звільнення суддів призвело до розмивання правових підстав їх відкликання. Це дозволило суб'єктам делегування (Президенту, Парламенту та З'їзду суддів) встановлювати довільні правила припинення повноважень суддів, що, за оцінками експертного середовища, нівелювало інституційну незалежність органу конституційної юрисдикції [36].

Наступним етапом посилення впливу президента стала реконфігурація взаємовідносин між Главою держави та виконавчою гілкою влади, що була закріплена новою редакцією Закону «Про Кабінет Міністрів України» від 7 жовтня 2010 р. Обсяг та системний характер законодавчих новацій зумовили прийняття цілісного нормативно-правового акта замість внесення точкових правок до чинної редакції 2008 року. Пріоритетним завданням реформи стала детермінація виняткових прерогатив Глави держави у сфері координації силового блоку, що супроводжувалося відповідною деструкцією контрольних

функцій Верховної Ради. Слід констатувати, що нова владна вертикаль не обмежилася реставрацією конституційної моделі 1996 року, а здійснила інституційне розширення повноважень Президента понад тогочасні правові стандарти [Закон]. У цьому контексті В. Денисенко зазначає: «оцінка змін 2010-2011 рр. як «реставрація Конституції 1996 р.» не є коректною. Більш доцільно говорити про масштабний авторитарний поворот, що перетворив президента на найбільш впливового політичного гравця в державі» [23, с. 146]. Це твердження також розділяє Ю. Мацієвський, який з цього приводу у своїй монографії констатує: «... форма правління змінилась з парламентсько-президентської на президентсько-парламентську, але практика здійснення влади тяжіла до суперпрезидентціалізму...» [43, с. 345].

З цією ж метою було видано Указ Президента від 10.12.2010 р. «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади», імplementований у межах адміністративної реформи, який став інструментом радикальної консолідації кадрових повноважень у руках Глави держави. Наділення Президента прерогативою одноосібного призначення керівників та заступників центральних органів виконавчої влади ознаменувало перехід до моделі гіперцентралізації. Така концентрація владних функцій не лише нівелювала систему стримувань і противаг, а й за обсягом дискреційних повноважень перевищила історичний прецедент президентської республіки періоду Л. Кучми [66].

Становлення неорадянського режиму В. Януковича супроводжувалося впровадженням репресивної моделі відносин з опозицією, де ключову роль відігравало селективне кримінальне переслідування. Стратегія влади базувалася на принципі «батога та пряника», де активні опоненти піддавалися судовому тиску, а схильні до компромісів – інтегрувалися у владну вертикаль. Важливим етапом легітимізації репресій став зовнішній аудит діяльності уряду Ю. Тимошенко, проведений американськими компаніями («Trout Cachetis», «Kroll»), чия об'єктивність була сумнівною через їхні попередні зв'язки з провладними ФПГ. Основним об'єктом репресивної машини стала Юлія

Тимошенко. Процес її усунення з політичного поля відбувався через послідовне відкриття проваджень: від справ щодо нецільового використання «кіотських коштів» та закупівель автомобілів «Опель Комбо» до ключової «газової справи». У жовтні 2011 р. засудження експрем'єрки до 7 років ув'язнення дозволило режиму не лише нейтралізувати лідерку опозиції напередодні виборів 2012 р., а й створити пропагандистське підґрунтя для виправдання зростання комунальних тарифів, переклавши відповідальність на попередній уряд.

Паралельно з процесом над Тимошенко відбулася серія судових переслідувань інших знакових фігур «помаранчевої» верхівки. Найбільш показовим став кейс Юрія Луценка, якого за звинуваченнями у зловживанні владою було засуджено до 4 років позбавлення волі. Кримінальний тиск охопив також середню ланку колишнього уряду (Б. Данилишин, В. Іващенко, Г. Філіпчук) та керівництво НАК «Нафтогаз» (І. Діденко, А. Макаренко). Це призвело до вимушеної еміграції частини політичної еліти та отримання ними притулку в країнах ЄС, що суттєво послабило інституційну спроможність опозиційного руху всередині країни.

Загалом, репресивні заходи 2010–2012 рр. ознаменували остаточну ерозію правової держави в Україні. Використання судів для розправи з політичними противниками та ревізія економічних рішень попередників у кримінальній площині стали ознаками авторитарного переходу. Замість боротьби з корупцією, влада реалізувала сценарій «зачистки політичного поля», де правоохоронна система трансформувалася в інструмент патронажу та захисту інтересів панівного клану, що фактично нівелювало принцип політичної конкуренції.

Парламентським виборам 2012 р. відводилась важлива роль у зміцненні режиму В. Януковича, очевидно, що першочерговим завданням було збільшення кількості мандатів у Верховній Раді України, саме з цією метою були внесені зміни у законодавство: повернено змішану систему; заборонено брати участь в електоральному циклі блокам; інтегровано до складу Партії регіонів політичну силу С. Тігіпка «Сильна Україна». Головними меседжами стала стабільність, захист російськомовного населення та проведення Євро-2012. Вибори

супроводжувались безпрецедентними фальсифікаціями, підкупом виборців та застосуванням адміністративного ресурсу. Опозиційні сили «Батьківщина», «Удар», «Свобода» залишались у меншості і не могли впливати на реальний стан справ у державі, адже держава продовжувала функціонувати в умовах президентсько-парламентської республіки.

В цілому трансформація політичного устрою України протягом 2010–2012 рр. та узурпація влади оточенням В. Януковича мали визначальний вплив на зовнішньополітичний курс нашої держави. Доступ до ухвалення ключових рішень у зовнішній політиці було повністю обмежено для опозиційних сил, ініціативи надходили із Банкової та втілювались у життя.

Таким чином, прихід до влади у 2010 р. В. Януковича ознаменувався кардинальною трансформацією державного устрою, незаконним відновленням Конституції України 1996 р. та формування політичного режиму суперпрезидентського типу неорадянського зразка. Повернення президентсько-парламентської республіки у поєднанні із «судовою реформою» свідчать про узурпацію влади В. Януковичем та його оточенням, систематичне переслідування опозиції та поширення впливу «донецьких» на усю територію України стали внутрішньополітичною основою для форсованого зближення з росією та відкритим згортанням курсу на євро- та євроатлантичну інтеграцію.

РОЗДІЛ 3. КЛЮЧОВІ НАПРЯМКИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ 2010–2014 рр.

3.1. Особливості двосторонніх відносин України та РФ.

Аналізуючи російський вектор зовнішньої політики України у досліджуваний період варто акцентувати увагу на тому, що влада на чолі з В. Януковичем, незважаючи на очевидну залежність від Москви та ментальну близькість намагалась підходити до відносин із Кремлем за принципами багатовекторності часів Л. Кучми. Прихід проросійського кандидата до влади у 2010 р. призвів до інтенсифікації двосторонніх відносин між Україною і РФ та очевидним покращенням. У порівнянні із періодами енергетичних криз часів президентства В. Ющенка та суперечностей щодо геополітики українсько-російські відносини повернулись до моделі неорадянської дипломатії.

Водночас В. Денисенко акцентує увагу на ключових чинниках, які визначатимуть ці відносини протягом 2010–2014 рр.: «...по-перше, це глибинний примітивізм команди Януковича, яка щиро вважала, що росіянам треба віддати те, що вони хочуть (базу Чорноморського флоту в Севастополі), і росіяни не будуть висувати Україні якісь додаткові політичні вимоги; по-друге, це бажання росіян отримати контроль над ключовими галузями української економіки через кредити, видані російськими банками в Україні; по-третє, це газ як головний важіль впливу на Україну. І, нарешті, по-четверте, це масова експансія «русского мира» в гуманітарній галузі.» [23, с. 417].

Першочерговим пріоритетом для Кремля у відносинах із Україною після зміни влади у 2010 р. було врегулювання питання дислокації Чорноморського флоту РФ в Севастополі. Згідно з попередніми двосторонніми угодами, граничний термін дислокації флоту РФ був визначений до 29 травня 2017 року. Саме вирішення цього питання стало першою дипломатичною, а відтак і безпековою перемогою Москви у двосторонніх відносинах з Україною, уже 21 квітня 2010 р. під час візиту Д. Медведєва до України, у Харкові були підписані

так звані «Харківські угоди», які передбачали продовження перебування російського флоту в Севастополі до 2042 р. [62].

Головним «досягненням» української сторони стала знижка у розмірі 100 доларів за російський газ. Незважаючи на не вигідні умови Московської газової угоди 2009 р., така економічна компенсація за продовження терміну перебування російського флоту в Україні на 25 років була неспівмірною масштабам стратегічних поступок. Дослідник режиму В. Януковича В. Денисенко акцентує увагу на тому, що: «...ця угода стала початком кінця не лише режиму Януковича як такого, але й першопричиною початку українсько-російської війни 2014 року.» [23, с. 419].

Варто також зазначити, що укладення Харківських угод було частиною системної стратегії Кремля щодо довгострокової військової присутності на пострадянському просторі. Аналогічні домовленості про пролонгацію перебування російських контингентів у Вірменії, Таджикистані та Киргизії свідчать про загальну тенденцію закріплення геополітичного впливу РФ у межах СНД на найближчі десятиліття за мінімальних фінансових витрат.

Після вирішення питання базування флоту РФ розпочала інтенсивну фінансову експансію в Україну, значно посиливши присутність свого банківського капіталу. Протягом 2010–2014 років активи російських фінустанов (насамперед державних «Сбербанку Росії» та «Промінвестбанку») зросли на 45%, а обсяг залучених депозитів подвоївся, досягнувши 68,5 млрд грн. Крім того, агресивне нарощування валютних зобов'язань дозволило російським банкам до 2015 року контролювати близько 15% активів та 20% валютного ринку банківської системи України, що стало інструментом посилення економічного впливу [1].

Типовим прикладом реалізації стратегії поглинання стратегічних активів через механізми боргової залежності стала АТ «Укрзалізниця». Основний кредитний портфель підприємства було сформовано протягом 2011–2013 рр. шляхом залучення позик у банківських установах з російським капіталом («Сбербанк», «ВТБ», «Промінвест», «Альфа-банк»), а також у підконтрольному

родині Януковича «Всеукраїнському банку розвитку» та державних «Ощадбанку» й «Укргазбанку». Сумарна заборгованість перед російськими фінансовими інституціями сягнула майже 17 млрд грн, що створило суттєві загрози для економічної безпеки підприємства [23, с. 422].

Під час офіційного візиту Д. Медведєва до Києва у травні 2010 року сторони декларували відновлення стратегічного партнерства, що супроводжувалося зростанням товарообігу та планами щодо зняття торговельних бар'єрів. Проте вже влітку 2011 року риторика «добросусідства» змінилася політичним тиском: Кремль почав використовувати арешт Юлії Тимошенко та ускладнення відносин України з ЄС як додаткові важелі впливу. Кінцевою метою РФ було отримання поступок у газовій сфері, примус до інтеграції в Митний союз та поглинання «Нафтогазу» «Газпромом», на що українська сторона на той момент не погоджувалася.

Чергова зустріч В. Януковича і Д. Медведєва, що відбулася 24 вересня 2011 року в резиденції Завидово за участю В. Путіна, продемонструвала суттєву асиметрію в очікуваннях сторін. Попри оптимістичні прогнози українського керівництва щодо перегляду газових контрактів, російська сторона виключала можливість односторонніх поступок. Пропозиція В. Януковича стосовно створення тристороннього газотранспортного консорціуму за участю ЄС була відхилена РФ, яка натомість виявляла інтерес до реструктуризації НАК «Нафтогаз України» (зокрема її газовидобувних активів) та висувала вступ України до Митного союзу як ключову умову подальшого енергетичного співробітництва. Офіційний Київ при цьому нівелював публічне обговорення жорстких вимог Кремля, зосереджуючись на декларативному оптимізмі [21, с. 167].

Неформальний саміт СНД 20–21 грудня 2011 року вкотре продемонстрував невідповідність між очікуваннями українського керівництва та реальною стратегією РФ. Попри активне поширення в українському медіапросторі прогнозів щодо неминучого підписання нової міжурядової угоди в енергетичній сфері, російська сторона вдалася до інструментів дипломатичного тиску.

Демонстративне скасування двосторонньої зустрічі президентів 20 грудня стало свідченням жорсткої позиції Кремля та відмови від компромісів щодо перегляду газових контрактів без виконання Україною політичних вимог.

Підсумки 2011 року свідчать про системну кризу в українсько-російських відносинах, що характеризувалася відсутністю прогресу у врегулюванні ключових міждержавних суперечностей. Натомість російська сторона чітко артикулювала перелік безкомпромісних умов (так званих «червоних ліній»), виконання яких висувалося як обов'язкова передумова для будь-якої подальшої кореляції двосторонніх домовленостей.

Юридичне повернення до влади В. Путіна у 2012 р. ще більше ускладнило українсько-російські відносини, адже новий-старий очільник Кремля навіть не намагався імітувати рівноправність партнерських відносин із Києвом.

Засідання російсько-української міжурядової комісії в Ялті (12 липня 2012 р.) відзначилося демонстративним дипломатичним жестом В. Путіна, чие чотиригодинне запізнення підкреслило зверхнє ставлення Кремля до українського керівництва. Попри такий контекст, за підсумками зустрічі було підписано спільну заяву про делімітацію морських просторів в Азовському і Чорному морях та Керченській протоці, що формально декларувала прогрес у врегулюванні територіальних питань на засадах стратегічного партнерства.

Аналіз міждержавної взаємодії Києва і Москви у 2012 році свідчить про перехід РФ до стратегії вичікування, що базувалася на очікуванні критичного послаблення позицій українського керівництва. Російська сторона свідомо деактуалізувала двосторонній діалог, розраховуючи на неминучу капітуляцію В. Януковича у питанні інтеграції до Митного союзу через його неспроможність сформулювати чіткий зовнішньополітичний курс. Характерною рисою цього періоду стало посилення демонстративної асиметрії у міждержавному етикеті, що виражалось в публічній зверхності В. Путіна стосовно українського колеги.

Засідання російсько-української міжурядової комісії в Ялті (12 липня 2012 р.) відзначилося демонстративним дипломатичним жестом В. Путіна, чие чотиригодинне запізнення підкреслило зверхнє ставлення Кремля до

українського керівництва. Попри такий контекст, за підсумками зустрічі було підписано спільну заяву про делімітацію морських просторів в Азовському і Чорному морях та Керченській протоці, що формально декларувала прогрес у врегулюванні територіальних питань на засадах стратегічного партнерства [55].

Аналіз міждержавної взаємодії Києва і Москви у 2012 році свідчить про перехід РФ до стратегії вичікування, що базувалася на очікуванні критичного послаблення позицій українського керівництва. Російська сторона свідомо деактуалізувала двосторонній діалог, розраховуючи на неминучу капітуляцію В. Януковича у питанні інтеграції до Митного союзу через його неспроможність сформулювати чіткий зовнішньополітичний курс. Характерною рисою цього періоду стало посилення демонстративної асиметрії у міждержавному етикеті, що виражалось в публічній зверхності В. Путіна стосовно українського колеги.

Деклароване РФ у 2013 р. зниження вартості природного газу до рівня 370–380 доларів за тисячу кубометрів не було результатом двосторонніх преференцій для України. Дана цінова корекція обумовлювалася загальносвітовими ринковими тенденціями, зокрема механізмом контрактної прив'язки вартості газу до котирувань нафти, ціна на яку в цей період демонструвала поступову рецесію.

Паралельно з офіційними переговорами представники громадського сектору ініціювали судовий процес із метою денонсації газових угод, що мало б стати правовою підставою для звернення до Арбітражного інституту Торгової палати Стокгольма. Проте Окружний адміністративний суд міста Києва відхилив позов, не встановивши ознак протиправної бездіяльності з боку державних органів у питанні розірвання контрактів. Таким чином, попри високу експертну оцінку ймовірності задоволення позовних вимог у міжнародному арбітражі, внутрішньодержавна судова практика заблокувала можливість перегляду угод у правовому полі.

Посилення міжособистісної та міждержавної асиметрії досягло апогею під час візиту В. Путіна до Києва та Севастополя з нагоди 1025-річчя хрещення Русі та Дня флоту. Демонстративний характер поведінки російського лідера

проявився у граничному скороченні офіційного протоколу: двосторонні переговори тривали лише 15 хвилин, після чого президент РФ віддав пріоритет участі у публічному заході під егідою організації «Український вибір», афільованої з В. Медведчуком.

Як зазначає В. Денисенко, ці події мали виразний психолого-дипломатичний підтекст, що полягав у публічній девальвації статусу В. Януковича як рівноправного партнера. Вихід за межі офіційного етикету та переведення подальшої комунікації у неформальну площину (полювання) розглядається як інструмент жорсткого політичного тиску. Така лінія поведінки Кремля фактично стала ультимативним попередженням українському керівництву, що передбачало безальтернативний вибір між інтеграцією до Митного союзу (із передачею контролю над газотранспортною системою) та початком повномасштабної конфронтації у разі продовження курсу на асоціацію з ЄС [23, с. 433].

У серпні 2013 р. Російська Федерація розпочала масштабну торговельну війну проти України, ввівши тотальну блокаду українського експорту через механізм «ризикових товарів». Ця стратегія, розроблена Кремлем ще у червні того ж року, мала на меті примусити українських олігархів та політичне керівництво відмовитися від підписання Угоди про асоціацію з ЄС на користь Митного союзу. Розрахунок також робився на дестабілізацію соціально-економічної ситуації в базових для чинної влади східних і південних регіонах.

Економічні втрати України лише за друге півріччя 2013 року склали близько 2–2,5 млрд доларів (втрата 20% експорту до РФ). Попри очевидну системність російського тиску, режим В. Януковича виявився стратегічно неготовим до кризи: відсутність альтернативних планів та спроба «торгу» суверенітетом між Заходом і Сходом лише поглибили вразливість держави. Влада не вжила жодних кроків для диверсифікації ринків збуту або захисту національних виробників, продемонструвавши неспроможність до прогнозування та реагування на геополітичні виклики [54, с. 226].

25 жовтня 2013 року на засіданні Ради глав держав СНД В. Янукович висунув ініціативу щодо створення тристороннього консультативного форуму у форматі «Україна–ЄС–Митний союз». Дана пропозиція свідчила про неспроможність українського політичного керівництва об'єктивно оцінити наявний зовнішньополітичний потенціал держави в умовах жорсткої геополітичної конкуренції між РФ та ЄС.

Київська модель «потрійного діалогу» виявилася нежиттєздатною, оскільки суперечила принципам двосторонньої дипломатії Європейського Союзу. Брюссель відхилив цю ініціативу, прагнучи уникнути створення прецеденту залучення третьої сторони до переговорного процесу в межах політики сусідства, що де-факто означало б визнання права РФ на вето щодо суверенного вибору України. Таким чином, спроба інституціоналізації тристороннього формату підкреслила стратегічний прорахунок офіційного Києва в умовах трансформації світового порядку в поліцентричну модель [54, с. 226].

9 листопада 2013 р. відбувся черговий робочий візит В. Януковича до РФ, під час якого, за офіційним повідомленням пресслужби Кремля, обговорювався широкий спектр торговельно-економічних питань. Проте аналіз подальшого розвитку подій дає підстави стверджувати, що під час цих переговорів було узгоджено алгоритм відмови України від підписання Угоди про асоціацію з ЄС в обмін на надання Російською Федерацією фінансового кредиту в розмірі 15 млрд доларів.

Своє рішення щодо призупинення євроінтеграційних процесів на Вільнюському саміті Східного партнерства В. Янукович аргументував економічною недоцільністю та високими витратами на адаптацію національної економіки до стандартів ЄС, які він оцінював у 20 млрд доларів щорічно. Це фактично означало перехід від стратегії інтеграції до політики відкритого торгу за фінансові преференції, що призвело до радикальної зміни зовнішньополітичного вектора держави.

За тиждень до початку Вільнюського саміту Східного партнерства вище керівництво України здійснило радикальну зміну зовнішньополітичного курсу,

що стало прямим наслідком закритих переговорів між В. Путіним та В. Януковичем. Кульмінацією цього процесу стало ухвалення Кабінетом Міністрів України розпорядження від 21 листопада 2013 року, яким офіційно призупинялася підготовка до підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Це рішення фактично дезавувало попередні інтеграційні зусилля держави та спровокувало глибоку суспільно-політичну кризу [57].

Після відмови від підписання Угоди про асоціацію із ЄС, керівництво України на чолі В. Януковичем стало повністю залежним від Москви, таким чином можемо констатувати, що Кремль перебрав на себе управління не лише зовнішньою, але й внутрішньою політикою нашої держави. Свідченням цього стали спроби силового розгону Євромайдану у ніч на 30 листопада та подальші трагічні події в контексті розвитку Революції Гідності.

Чергова ескалація внутрішньополітичного протистояння була обумовлена спробами режиму В. Януковича максимально обмежити права і свободи громадян «Законами 16 січня», які фактично були скопійованими із російських законодавчих актів, спрямованих на зміцнення авторитарного режиму.

Завершенням російського вектора зовнішньої політики часів В. Януковича стала його втеча до Росії, яка очевидно відбувалась за прямого кураторства російських спецслужб та ймовірного особистого супроводу помічником В. Путіна Владислава Суркова.

Окремої уваги заслуговує аналіз гуманітарної сфери українсько-російських відносин у досліджуваній період. Гуманітарна стратегія Російської Федерації щодо України за президентства В. Януковича базувалася на впровадженні трьох засадничих ідеологем: експансії російської мови, розширенні впливу Російської православної церкви (РПЦ) та канонізації радянського культу «Перемоги». Внутрішньополітичний курс тогочасного керівництва України помилково інтерпретував ці зовнішні імперативи як інструменти консолідації власного електорату. Натомість повне слідування російському ідеологічному фарватеру призвело до системної деструкції національної ідентичності та штучного відчуження значної частини громадян від державотворчих процесів.

У релігійній сфері режим Януковича відмовився від політики конфесійного паритету на користь відвертого протекціонізму УПЦ Московського патріархату. Символічним початком цього курсу стала інавгураційна спільна молитва з патріархом Кирилом, що де-факто окреслило церковно-політичну орієнтацію нової влади. Протягом 2010–2013 років спостерігалася активна інструменталізація релігії: візити очільника РПЦ супроводжувалися просуванням концепції «русского мира» та політичною агітацією за євразійську інтеграцію. Водночас відбувалася системна маргіналізація УПЦ Київського патріархату та УГКЦ через ігнорування їхніх прав у межах Всеукраїнської Ради Церков та спроби законодавчого обмеження їхньої діяльності [23, с. 448–449].

Мовна політика періоду 2012–2014 років стала інструментом легітимізації домінування російської мови в інформаційному та освітньому просторах. Прийняття закону «Про засади державної мовної політики» (так званий закон Колесніченка-Ківалова), попри негативні експертні висновки Венеціанської комісії та ОБСЄ, запровадило механізм «регіональних мов», що де-факто означало впровадження російської мови як другої державної. Паралельно з цим Міністерство освіти та Міністерство культури реалізовували заходи з обмеження державної підтримки українського книговидання та кінематографа, стимулюючи повну реінтеграцію українського медіаринку в російський культурний контекст [30].

Третім наріжним каменем гуманітарної трансформації стало переписування історичної нарації в руслі російської неоімперської ідеології. Під керівництвом профільного міністерства відбулася ревізія навчальних програм: було реанімовано радянський термін «Велика Вітчизняна війна», нівельовано акценти на національно-визвольних змаганнях та здійснено спроби уніфікації українських і російських підручників історії. Запровадження на державному рівні використання червоного прапора та культивування радянської символіки спровокували гостру суспільну конфронтацію, що найвиразніше проявилось під час подій 2011 року у Львові. У підсумку, спроби режиму штучно законсервувати радянсько-російські ціннісні орієнтири стали потужним чинником радикалізації

громадянського суспільства та зумовили високий мобілізаційний потенціал майбутніх протестних рухів.

Отже, відносини із РФ були ключовим пріоритетом зовнішньополітичного курсу України у досліджуваний період, що обумовлювалось намаганням В. Януковича трансформувати політичний режим в Україні у сторону неорадянського авторитаризму. Водночас, для збереження легітимності тогочасна українська влада намагалась реалізовувати активізацію українсько-російських відносин під виглядом відновлення багатовекторної моделі зовнішньої політики. Однак уже підписання Харківських угод засвідчило, що Київ не зміє балансувати між Заходом і РФ й отримувати геополітичні преференції. Саме тому, окрім отримання контролю над АР Крим, Москва здійснювала активну гуманітарну експансію, що певною мірою відповідало внутрішньополітичним пріоритетам В. Януковича та його електорату. Намагання балансувати між ЄС і РФ призвело до остаточної втрати суб'єктності України та встановлення повного контролю Кремля на політичним керівництвом нашої держави.

Підсумовуючи, можна констатувати, що геополітичний розворот В. Януковича наприкінці 2013 року став результатом капітуляції перед тиском РФ, якій уже було недостатньо контролю на Севастополем та домінуванням в енергетичній, економічній й гуманітарній сфері. Відмова від підписання Угоди про асоціацію з ЄС на користь фінансових преференцій від Кремля ознаменувала перехід від імітації політики «багатовекторності» до стратегії прямої залежності, що призвело до міжнародної ізоляції режиму та делегування частини управлінських функцій держави російським акторам.

Визначальним чинником у прийнятті цього рішення стала специфічна ієрархія пріоритетів тогочасного керівництва держави, де персональна безпека та збереження приватних капіталів домінували над стратегічними інтересами країни. Сприймаючи європейські стандарти прозорості та демократичних правил гри як загрозу особистому добробуту, а російський тиск – як безпосередню небезпеку політичному виживанню, В. Янукович обрав тактичну вигоду у

вигляді короткострокових кредитів. Це рішення не лише спровокувало глибоку внутрішньополітичну кризу, а й заклало підвалини для подальшої втрати державного суверенітету, перетворивши Україну на об'єкт геополітичного торгу з боку РФ.

3. 2. США у зовнішній політиці України

З огляду на низькі рейтинги В. Ющенка, США дистанціювалися від прямого впливу на результати виборів 2010 р., дотримуючись принципу невтручання у внутрішні політичні процеси України. Обидва провідні кандидати сприймалися американською стороною як конструктивні партнери для діалогу. Зокрема, щодо В. Януковича існував консенсус, згідно з яким його фактична зовнішня політика у статусі глави держави мала бути більш поміркованою та багатовекторною, ніж його передвиборчі обіцянки.

В. Пашков, акцентує увагу на тому, що ключові донори виборчого штабу В. Януковича, інтегровані у глобальні ринки, виступали проти посилення російського геоекономічного впливу, що, за оцінками експертного середовища США, гарантувало збереження багатовекторності зовнішньополітичного курсу. У Вашингтоні панувало переконання, що прагматизм спонсорів стримуватиме проросійські інтенції кандидата. Більше того, у контексті тогочасної американської політики «перезавантаження», В. Янукович сприймався як більш прийнятний суб'єкт, ніж його попередники, оскільки він демонстрував готовність до консенсусу з Кремлем, зберігаючи при цьому базові параметри національної незалежності [50, с. 134].

Виходячи із цього позиція Державного департаменту США щодо українських виборів мала процедурний характер: Вашингтон гарантував підтримку будь-якому демократично обраному лідеру за умови, що виборчий процес відповідатиме критеріям вільного та чесного волевиявлення народу.

Склад американської делегації на чолі з Дж. Джоунсом під час інавгурації 25 лютого 2010 р. підкреслив особливий статус міждержавних відносин та

прагнення Вашингтона до верифікації нових каналів співпраці з українським керівництвом.

Після інавгурації В. Янукович, постаючи перед викликом глибокої суспільної поляризації та необхідністю нівелювання репутаційних ризиків, пов'язаних із його проросійським іміджем, спрямував зусилля на зміцнення зовнішньополітичної легітимності свого режиму. Стратегічним завданням стало розширення дипломатичної підтримки з боку провідних світових акторів як інструменту внутрішньополітичної консолідації та міжнародного самоствердження [50, с. 135].

Вашингтонський саміт з ядерної безпеки, що відбувся 12–13 квітня 2010 року за ініціативи Б. Обама, став однією з наймасштабніших міжнародних подій за кількістю лідерів держав-учасниць. Головною метою заходу було посилення глобального режиму нерозповсюдження та утвердження американського лідерства у сфері протидії ядерним загрозам. Для новообраного президента України В. Януковича цей форум став стратегічним майданчиком для міжнародної самопрезентації та налагодження прямих контактів із Білим домом [58, с. 101].

Напередодні саміту українська дипломатія, за ініціативи очільника МЗС К. Грищенка, актуалізувала питання передачі запасів високозбагаченого урану (близько 90 кг), що зберігалися в наукових центрах Харкова та Севастополя. Попри багаторічні спроби Вашингтона досягти вивозу цих матеріалів, адміністрації Л. Кучми та В. Ющенка не давали остаточної згоди. Рішення В. Януковича про повну відмову від урану до 2012 року стало вагомим політичним бонусом для адміністрації Б. Обама, якій були необхідні реальні успіхи в межах курсу на зміцнення ядерної безпеки.

В обмін на цей крок Україна отримала гарантії технічної та фінансової допомоги з боку США. Домовленості передбачали не лише фінансування процесу вивезення ядерних матеріалів, а й виділення близько \$25 млн на будівництво сучасного дослідницького центру в Україні та постачання низькозбагаченого урану для його функціонування. Такий прагматичний обмін

дозволив Києву конвертувати залишки ядерного потенціалу в інвестиції у наукову інфраструктуру.

Результатом переговорів стала особиста зустріч президентів та ухвалення Спільної заяви, яка підтвердила чинність Хартії про стратегічне партнерство 2008 року. Сторони задекларували відданість спільним цінностям – від територіальної цілісності до демократичних стандартів. Таким чином, успішна «уранова ініціатива» створила сприятливу атмосферу для двосторонньої співпраці, дозволивши новій українській владі нівелювати попередній скепсис Вашингтона та відкрити «вікно можливостей» у відносинах із США [Денисенко, с. 452].

Візит Державного секретаря США Г. Клінтон до Києва 2 липня 2010 р. став важливим етапом у активізації комунікацій між командою В. Януковича та США. Центальною подією візиту стало проведення другого засідання Комісії стратегічного партнерства під співголовуванням очільників зовнішньополітичних відомств обох країн. Програма перебування Г. Клінтон мала комплексний характер і включала як переговори з вищим політичним керівництвом України – Президентом В. Януковичем та міністром К. Грищенком, так і зустріч із лідером опозиції Ю. Тимошенко, що свідчило про дотримання Вашингтоном принципу збалансованого діалогу з різними суб'єктами політичного процесу.

У цьому контексті В. Пашков зазначає, що особливістю цього візиту стала відсутність підписаних фінальних документів, що свідчило про перехід від декларативної політики до етапу стриманої прагматизації відносин. Попри відсутність вагомих дипломатичних проривів, Вашингтон артикулював намір трансформувати співпрацю у практичну площину, зосередивши увагу на енергетичному та економічному секторах. Прикметно, що американська сторона обрала тактику «непублічної критики» щодо стану демократії та свободи слова, уникаючи гострої риторики задля збереження вікна можливостей для подальшого міждержавного діалогу [50, с. 137].

Протягом 2010–2013 рр. відбулося суттєве звуження та деградація порядку денного українсько-американських відносин. Якщо за президентства В. Ющенка міждержавна співпраця охоплювала вісім стратегічних напрямів, зокрема активну євроатлантичну інтеграцію та регіональну безпеку, то за адміністрації В. Януковича кількість сфер взаємодії скоротилася до шести.

Крім кількісного зменшення пріоритетів, спостерігався якісний регрес у більшості векторів діалогу. Політична співпраця, підтримка демократичних реформ та військово-технічне співробітництво опинилися у стані стагнації. Єдиним напрямом, де зберігалася відносна динаміка та практичний інтерес сторін, залишалася енергетика. Таким чином, двосторонні відносини цього періоду характеризувалися втратою багатовекторності та переходом до обмеженого прагматизму.

Водночас варто акцентувати увагу, що у період 2010–2012 рр. адміністрація В. Януковича використовувала відносини з Вашингтоном як ключовий елемент політики геополітичного балансування. Попри певне дистанціювання, розвиток стратегічного партнерства зі США залишався програмною установкою владної команди. Цей курс доповнювався розбудовою стратегічних зв'язків із Туреччиною та Китаєм, що мало на меті створення диверсифікованої системи міжнародних опор. Українська дипломатія намагалася перевести діалог із США у площину «чистого прагматизму», штучно відокремлюючи питання внутрішньополітичного розвитку від економічної та енергетичної співпраці [50, с. 137].

Щодо США, то адміністрація Б. Обама прагнула зберегти стабільність у відносинах з Україною, уникаючи крайнощів: як надмірного зближення Києва з Росією, так і переходу української влади до авторитаризму. Задля збереження конструктивного діалогу з Москвою (в межах політики «перезавантаження»), адміністрація Б. Обама фактично призупинила підтримку вступу України до НАТО. Водночас американська дипломатія намагалася перевести співпрацю з Україною у прикладну площину. Головну увагу було зосереджено на питаннях безпеки та економіки, зокрема: ядерному нерозповсюдженні, енергетиці,

боротьбі з тероризмом та виконанні Києвом зобов'язань перед міжнародними фінансовими організаціями. Така стратегія дозволяла Вашингтону підтримувати взаємодію, не фокусуючись на гострих внутрішньополітичних проблемах України [44, с. 132].

У контексті реалізації політики «перезавантаження» відносин США із РФ, Вашингтон реалізовував політику щодо України, яка відзначалася вираженням дуалізмом. На офіційному рівні Вашингтон продовжував декларувати стратегічний характер відносин та неприпустимість поділу світу на сфери впливу. Проте на практиці адміністрація Б. Обама, на відміну від своїх попередників, уникала активної протидії російському тиску на Київ. Така стриманість була наслідком глобальної переорієнтації США на Східну Азію та реалізації політики «перезавантаження» відносин із Москвою, що фактично відсунуло українське питання на периферію американських інтересів [50, с. 138].

Основним джерелом напруженості у цей період став суттєвий розрив у баченні пріоритетів співпраці. Українське керівництво намагалося звести діалог до вузького прагматизму, пропонуючи масштабні енергетичні проєкти як засіб відкуплення від критики за згортання демократичних свобод. Натомість американська сторона, хоч і підтримувала енергетичний сектор, на перше місце ставила питання демократичного регресу та гальмування європейської інтеграції України. Це призвело до створення прохолодної атмосфери у відносинах, попри збереження формально-дипломатичної ввічливості. Попри очевидне незадоволення внутрішньою політикою В. Януковича, Білий дім виявляв значну терпимість і не застосовував до Києва жорстких санкційних чи політичних інструментів тиску. Така бездіяльність була об'єктом внутрішньої критики в урядових колах США, зокрема з боку представників Держдепартаменту та Пентагону, які вбачали у цьому загрозу втрати американських позицій у регіоні. Відсутність чіткої стратегії щодо Центрально-Східної Європи тривала аж до початку російської агресії, що свідчило про стратегічну невизначеність Вашингтона щодо майбутнього пострадянського простору [41, с. 441].

Протягом 2011–2013 рр. відбулося стрімке погіршення якісного стану українсько-американських відносин, зумовлене згортанням демократичних процесів в Україні. Державний департамент США у своїх звітах офіційно констатував системні порушення прав людини, посилення корупції, тиск на медіа та втрату незалежності судової системи.

Ключовим чинником кризи довіри стала політично вмотивована кримінальна експлуатація правосуддя. Судові процеси проти лідерів опозиції – Ю. Тимошенко та Ю. Луценка – викликали різку критику Вашингтона. Державний секретар Г. Клінтон відкрито назвала ці переслідування заангажованими, а спільні звернення США та ЄС до В. Януковича підтвердили формування єдиного західного фронту в оцінці відходу України від демократичних стандартів.

Засудження Ю. Тимошенко у жовтні 2011 року стало головним деструктивним чинником у відносинах між Києвом і Вашингтоном, оскільки Білий дім офіційно кваліфікував цей процес як політично вмотивовану розправу над опонентом. Вирок Печерського суду спричинив різку реакцію адміністрації Б. Обама, яка звинуватила українську владу у відході від принципів верховенства права та демократії, закликавши негайно звільнити лідерів опозиції для їхньої участі у виборчому процесі. Наслідком цієї кризи стала фактична дипломатична ізоляція режиму В. Януковича: США різко обмежили контакти на високому рівні, скасували чергове засідання Комісії стратегічного партнерства та сприяли призупиненню співпраці МВФ з Україною. Таким чином, посилення авторитарних тенденцій призвело до переведення двостороннього діалогу в режим стагнації та втрати Києвом статусу надійного стратегічного партнера [4].

Улітку 2012 року в американському політичному дискурсі актуалізувалося питання впровадження персональних санкцій щодо представників українського владного істеблішменту, відповідальних за ерозію демократичних стандартів та репресії проти опозиції. Ключовим етапом тиску стало ухвалення Сенатом США резолюції від 22 вересня 2012 року, в якій Ю. Тимошенко було офіційно визнано політичним в'язнем. Документ не лише засуджував дії адміністрації В.

Януковича, а й містив прямий заклик до негайної деокупації правового поля через звільнення засуджених за політичними мотивами. Окрім того, резолюція ініціювала застосування візових та економічних обмежень щодо осіб, причетних до системних політичних переслідувань в Україні, що свідчило про перехід Вашингтона до стратегії жорсткого стримування авторитарного дрейфу Києва.

Державний департамент США офіційно визнав парламентські вибори 2012 року регресом у демократичному розвитку України. Г. Клінтон піддала жорсткій критиці масові порушення під час голосування, непрозорість підрахунку голосів та недопуск до виборчих перегонів лідерів опозиції через їхнє політично вмотивоване ув'язнення. Протягом кінця 2012 року американська сторона послідовно актуалізувала питання «демократичного відкату» України на міжнародних майданчиках та у провідних медіа. Вашингтон висунув вимогу щодо негайного припинення репресій проти опонентів влади, що зафіксувало остаточний перехід США до публічної критики режиму В. Януковича [50, с. 141].

У 2012–2013 рр. через ігнорування Києвом вимог щодо звільнення Ю. Тимошенко адміністрація Б. Обама фактично призупинила стратегічне партнерство з Україною. Це виявилось у суттєвому зниженні рівня дипломатичних контактів (найвищим гостем за три роки стала лише заступниця Держсекретаря В. Шерман) та скороченні фінансування програм підтримки демократії на 25%. Крім того, Вашингтон дистанціювався від процесу підготовки Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Водночас у Конгресі США панували ще радикальніші настрої: республіканська більшість ініціювала запровадження санкцій проти В. Януковича, відкликання посла та призупинення співпраці з НАТО. Хоча Білий дім не реалізував ці крайні заходи, активні дискусії про ізоляцію України стали чітким свідченням глибокої кризи довіри та втрати Києвом статусу пріоритетного партнера [50, с. 141].

Листопад 2013 року став періодом остаточного краху зовнішньополітичної стратегії В. Януковича. Попри заклики Сенату США звільнити Ю. Тимошенко задля європейської інтеграції, український уряд офіційно призупинив підготовку

до підписання Угоди про асоціацію з ЄС. Безрезультатність Вільнюського саміту та подальше силове придушення студентських протестів 30 листопада спровокували масову ескалацію суспільного невдоволення, що переросло у Революцію Гідності.

У спробі пом'якшити реакцію Білого дому на згортання демократії та силові дії, українська влада намагалася використати «енергетичну карту». 5 листопада було укладено масштабну угоду з компанією «Chevron» щодо видобутку сланцевого газу з інвестиціями у 350 млн доларів. Проте заплановане на кінець місяця підписання аналогічного контракту з «ExxonMobil» щодо розробки чорноморського шельфу було зірване через стрімкий розвиток протестного руху.

Ставка адміністрації В. Януковича на «купівлю» лояльності Вашингтона через надання економічних преференцій американському енергетичному бізнесу виявилася хибною. Масштаб політичної кризи та грубі порушення прав людини стали визначальними для США, унеможлививши подальшу підтримку українського режиму в обмін на вигідні газові контракти.

Таким чином, українсько-американські двосторонні міждержавні відносини у період президентства В. Януковича характеризуються складністю та суперечністю, яка обумовлювалась зміною підходів Вашингтона до політики на пострадянському просторі. Реалізуючи політику «перезавантаження» відносин із РФ, США фактично визнавали пострадянський простір сферою впливу Кремля, свідченням цього є послаблення євроатлантичних прагнень України ще за каденції В. Ющенка. Очевидно, що для В. Януковича відносини із США не були першочерговим пріоритетом, однак, саме вони забезпечували легітимність його режиму. Саме тому, у перший період президентства українсько-американські відносини спрямовувались на інформаційно-іміджевий результат, а ніж на реальні формати активізації політичного діалогу чи економічного співробітництва, свідченням цього стала ідея із обміном урану на фото з Б. Обамою. Очевидно, що арешт лідерів опозиції призвів до різкого погіршення відносин України-США, Вашингтон фактично усунувся від участі в переговорах

щодо підписання Угоди про асоціацію, що сприяло зміцненню позицій Москви та її важелів впливу на Київ.

Трансформація відносин між Україною та Європейським Союзом, починаючи з 2011 року, відзначалася глибокою суперечністю між офіційним курсом на інтеграцію та реальною практикою внутрішньої політики. Початковий етап характеризувався високою технічною інтенсивністю переговорів, оскільки українське керівництво розглядало Угоду про асоціацію як ключовий інструмент модернізації та «плацдарм» для майбутнього членства. Проте амбітні плани щодо підписання документа вже до кінця 2011 року наštовхнулися на гостру реакцію Брюсселя щодо розгортання в Україні процесів монополізації влади та згортання демократичних свобод.

Центральним деструктивним чинником у двосторонніх відносинах стало виникнення феномену «вибіркового правосуддя», що найяскравіше проявилось у кримінальному переслідуванні лідерів опозиції Юрія Луценка та Юлії Тимошенко. Для Європейського Союзу засудження політичних опонентів чинної влади у 2011 році стало рубіжною подією, яка змінила характер діалогу з партнерського на критичний. Це призвело до фактичного заморожування високого політичного контакту, включаючи скасування візитів на рівні глав держав та перехід ЄС до політики жорсткої «умовності», де підписання будь-яких угод прямо залежало від припинення політичних репресій.

Протягом 2012 року взаємини перебували у стані глибокої кризи, яку офіційний Київ намагався нівелювати технічними кроками, як-от парафування тексту Угоди про асоціацію та розділу про зону вільної торгівлі. Попри завершення експертної роботи над документом, політична легітимність процесу стрімко знижувалася, що підтвердила офіційно визнана президентом «пауза» у відносинах. Ситуацію погіршили парламентські вибори у жовтні 2012 року, які через численні порушення остаточно переконали Брюссель у необхідності висунування чіткого переліку вимог («критеріїв Фюле») як передумови для подальшого зближення.

Усвідомлюючи неможливість отримання західної фінансової підтримки без виконання демократичних вимог, українська влада наприкінці 2012 року розпочала активний пошук геополітичних альтернатив. Це призвело до помітного дрейфу в бік Китаю, який виступав «беззастережним донором», пропонуючи кредити в обмін на економічні преференції без вимог щодо дотримання прав людини чи верховенства права. Така багатовекторна еквілібристика створила ілюзію фінансової автономії від Заходу, що врешті-решт заклало підґрунтя для остаточної відмови від підписання Угоди про асоціацію та системного розвороту зовнішньополітичного курсу країни.

3.3. Еволюція відносин Україна-ЄС.

Аналіз відносин України і ЄС за президентства В. Януковича мають визначальне значення для розуміння усієї зовнішньополітичної діяльності четвертого президента нашої держави. Адже саме євроінтеграційний вектор розглядався режимом В. Януковича не лише як напрям чи пріоритет зовнішньополітичного курсу, але й як ключовий чинник легітимності та джерело отримання політичних дивідендів у контексті електоральних циклів.

Початковий період каденції В. Януковича позначився суттєвим когнітивним дисонансом у сприйнятті євроінтеграційних процесів різними суб'єктами політичного діалогу. У той час як європейські партнери ідентифікували українське керівництво як раціонального та прагматичного контрагента, орієнтованого на «мову цифр» і дотримання взятих зобов'язань, реальна стратегія офіційного Києва базувалася на спрощених моделях зовнішньополітичного балансування. Спроба одночасного зближення з Європейським Союзом та поглиблення відносин із Російською Федерацією свідчила про намагання реалізувати політику «подвійного вектора» за допомогою примітивних тактичних маневрів.

Аналіз тогочасної державної політики вказує на відсутність цілісного стратегічного бачення мети інтеграції до європейського простору. Владний істеблішмент демонстрував вибіркового підхід до імплементації положень

асоціації, де ключовим орієнтиром виступав виключно безвізовий режим. Цей пункт розглядався не як інструмент цивілізаційного зближення, а як вагомий ресурс електорального впливу, здатний зміцнити внутрішньополітичні позиції режиму. Решта ж зобов'язань у межах переговорного процесу сприймалася оточенням президента як формальний та необов'язковий додаток.

Вже наприкінці 2010 року стала очевидною неспроможність української владної вертикалі до системної взаємодії з європейськими інституціями. Специфіка євробюрократії, що передбачає тривалу «гру в довгу» та чітке дотримання процедурних регламентів, виявилася несумісною з пануючим у Києві принципом «коротких ходів». Як наслідок, попри збереження оптимістичної публічної риторики та формального дипломатичного етикету, реальний змістовний діалог між сторонами почав стрімко деградувати через глибоке взаємне непорозуміння щодо кінцевих цілей співпраці.

Символічним початком нового етапу двосторонніх відносин стала Резолюція Європейського парламенту щодо ситуації в Україні, ухвалена 25 лютого 2010 року – у день офіційного вступу В. Януковича на посаду Президента. Даний документ заклав оптимістичний базис для подальшої співпраці, ключовим аспектом якого стала артикуляція європейської ідентичності України. Зокрема, Європарламент офіційно підтвердив право України претендувати на членство в ЄС відповідно до статті 49 Договору про Європейський Союз. Резолюція акцентувала на спільній історичній та ціннісній спадщині, водночас висловлюючи очікування щодо незмінності євроінтеграційного курсу та дотримання офіційним Києвом засадничих демократичних принципів і верховенства права [резолуція].

Період після інавгурації В. Януковича позначився спробою продемонструвати спадкоємність євроінтеграційного вектора, що було підтверджено символічним вибором Брюсселя як місця його першого офіційного закордонного візиту 1 березня 2010 року. Зустрічі з вищим керівництвом Європейського Союзу – Ж. М. Баррозу, Г. Ван Ромпеєм, Є. Бузеком та К. Ештон – мали на меті засвідчити готовність нового керівництва до інтенсифікації

діалогу. Ключовими темами переговорів стали підготовка Угоди про асоціацію та створення зони вільної торгівлі, причому сторони визначили амбітний «індикативний період» в один рік для завершення технічних консультацій.

Окремим пріоритетом офіційного Києва було артикуловано запровадження безвізового режиму, який президентська команда розглядала як першочерговий елемент зовнішньої стратегії та інструмент внутрішньої модернізації. Попри сподівання української сторони на швидке підписання «дорожньої карти», позиція Єврокомісії залишалася більш обережною, акцентуючи увагу на тому, що скасування віз є процесом, детермінованим успішністю проведення системних реформ у всіх сферах державного життя.

Зовнішньополітична доктрина цього періоду, задекларована під час представлення нового очільника МЗС К. Гриценка, базувалася на концепції геополітичного трикутника «Росія – ЄС – США». Хоча європейська інтеграція офіційно посідала найвище місце в ієрархії пріоритетів, вона розглядалася паралельно з відновленням повноцінних відносин із Російською Федерацією. Така багатовекторна риторика, підкріплена активністю Єврокомісії, яка прагнула перехопити ініціативу у зближенні, на початковому етапі створювала атмосферу дипломатичного оптимізму та конструктивної взаємодії між Києвом і Брюсселем [26].

Візит єврокомісара Штефана Фюле (21–23 квітня 2010 р.) відбувся паралельно із підписанням «Харківських угод», що змусило українське керівництво аргументувати зближення з РФ як засіб досягнення економічної стабільності, необхідної для європейських реформ. В. Янукович запевнив, що зниження бюджетного дефіциту завдяки домовленостям із Москвою дозволить впевненіше реалізувати структурні зміни в економіці.

Під час переговорів Київ підтвердив намір до кінця року укласти Угоду про асоціацію, створити зону вільної торгівлі та отримати дорожню карту щодо безвізового режиму. Акцент було зроблено на інтенсифікації гармонізації законодавства, що мало продемонструвати Брюсселю незмінність євроінтеграційного курсу на тлі зміцнення зв'язків із Росією [23, с. 462–463].

У межах інституційного забезпечення переговорного процесу 10 серпня 2010 р. було видано Указ Президента України № 804/2010 «Про деякі питання переговорів з Європейським Союзом щодо укладення Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом». Цим нормативно-правовим актом було офіційно змінено статус делегації: замість підготовки «нового базового договору» її повноваження було переорієнтовано на розробку безпосередньо Угоди про асоціацію [64].

Документ передбачав оновлення персонального складу делегації та затвердження нових директив, що мали обмежений доступ. Головою оновленої делегації було призначено Павла Клімкіна, заступника Міністра закордонних справ України. Попередній професійний досвід П. Клімкіна на посаді директора Департаменту ЄС МЗС, зокрема його участь у координації діалогу щодо візової лібералізації, мав на меті посилити експертно-аналітичний склад переговорної групи та забезпечити наступність у питаннях безвізового режиму. Водночас у складі делегації зберіг свої повноваження К. Єлісєєв, що сприяло інституційній стабільності процесу узгодження положень майбутньої Угоди [64].

У липні 2010 року євроінтеграційний вектор України отримав офіційне законодавче підкріплення із прийняттям Закону «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики». Цей документ нормативно зафіксував стратегічний пріоритет держави – інтеграцію в європейський політичний, економічний і правовий простір з кінцевою метою набуття членства в ЄС. Таким чином, декларативні заяви керівництва країни були трансформовані у правову базу, що визначила вектор розвитку державних інституцій [29].

Практична реалізація цих засад обговорювалася під час візиту Президента Європейської Ради Германа Ван Ромпея 9 липня. Ключовим результатом переговорів став перехід до розробки двоетапного плану дій щодо візової лібералізації. Попри позитивну оцінку прогресу в підготовці Угоди про асоціацію, європейська сторона акцентувала увагу на пріоритетності якісних реформ, а не формальних термінів. Брюссель чітко артикулював, що подальша

макрофінансова підтримка та успіх діалогу безпосередньо залежать від системних внутрішніх перетворень в Україні та стабільності її співпраці з МВФ.

Серпень та вересень 2010 року позначилися інтенсифікацією дипломатичних контактів України з ключовими європейськими акторами на тлі наростання внутрішніх суперечностей у переговорному процесі. Під час візиту до Берліна (30 серпня) В. Янукович артикулював оптимістичні прогнози щодо швидкого підписання Угоди про асоціацію та запровадження безвізового режиму. Однак реальний стан справ критично оцінили міністри закордонних справ Польщі, Чехії та Швеції, які заявили про стагнацію переговорів щодо поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ПВЗВТ). Європейські дипломати наголосили, що ПВЗВТ є невід'ємною частиною Угоди про асоціацію і вимагає від Києва безумовної імплементації стандартів ЄС, а не політичних торгів [23, с. 479–480].

Потреба у подоланні цього «глухого кута» стала ключовою темою візиту В. Януковича до Брюсселя 13 вересня. Президент Європейської Ради Герман Ван Ромпей позитивно відзначив відновлення політичної стабільності в Україні та її готовність до співпраці з МВФ, що розглядалося як необхідна передумова для отримання макрофінансової допомоги від ЄС. Брюссель підтвердив дату проведення чергового саміту (22 листопада), висловивши очікування щодо прогресу в реалізації системних реформ, які є фундаментальними для подальшого зближення.

Зі свого боку, українське керівництво заявило про готовність до компромісів у питанні ПВЗВТ задля поступової інтеграції національної економіки до спільного ринку ЄС. Євроінтеграція була задекларована як інструмент внутрішніх структурних перетворень, покликаних змінити якість життя в країні. Головним тактичним завданням на шляху до майбутнього саміту сторони визначили завершення підготовки Плану дій щодо лібералізації візового режиму, що мало стати практичним доказом ефективності двостороннього діалогу [23, с. 481].

Протягом жовтня–листопада 2010 року переговорний процес між Україною та ЄС досяг значного інституційного прогресу. Під час 13-го раунду щодо зони вільної торгівлі та 17-го раунду щодо Угоди про асоціацію сторонам вдалося узгодити більшість положень майбутнього документа, зокрема розділи про юстицію, безпеку та інституційні засади. «Четвертий спільний звіт», підготовлений до Саміту, офіційно констатував успішне завершення експертних консультацій та підтвердив налаштованість Києва і Брюсселя на політичну асоціацію та економічну інтеграцію.

Ключовим результатом 14-го Саміту Україна – ЄС, що відбувся 22 листопада в Брюсселі, стало надання Україні Плану дій щодо лібералізації візового режиму. Цей документ, розроблений за балканським зразком, передбачав двоетапну реформацію: на першій фазі Україна мала ухвалити необхідне законодавство (зокрема щодо біометричних документів та реадмісії), а на другій – забезпечити його практичну імплементацію. Отримання цього Плану фактично відкрило чітку перспективу скасування візового режиму, перевівши діалог у предметну площину [23, с. 484].

Водночас позитивна динаміка зовнішнього діалогу відбувалася на тлі суперечливих внутрішньополітичних процесів в Україні, які викликали занепокоєння європейських лідерів. Йшлося про концентрацію влади в руках президента після скасування конституційної реформи 2004 року, ініціювання кримінальних справ проти опозиції та порушення демократичних стандартів під час місцевих виборів 31 жовтня 2010 року. Таким чином, на кінець року сформувався глибокий дисонанс між технічним успіхом євроінтеграційних перемовин та системною деградацією демократичних інститутів всередині держави [23, с. 485–486].

Напередодні саміту 2010 року європейські інституції висловили консолідоване занепокоєння щодо регресу демократичних стандартів в Україні. Високі представники ЄС, зокрема Штефан Фюле та Кетрін Ештон, чітко артикулювали, що порушення громадянських свобод, тиск на медіа та непрозорий спосіб скасування конституційної реформи 2004 року суперечать

європейським принципам. Брюссель наголошував на необхідності створення стійких механізмів стримувань і противаг, підкреслюючи, що демократичні цінності є невід'ємною умовою поглиблення двосторонніх відносин.

Під час самого саміту 22 листопада офіційна риторика була більш стриманою та дипломатичною. У спільній заяві лідери обмежилися закликами до проведення інклюзивної конституційної реформи у співпраці з Венеціанською комісією та підтвердили важливість дотримання прав людини й верховенства права. Попри зафіксоване занепокоєння якістю місцевих виборів, основний акцент було зміщено на конструктивний порядок денний та подальшу інституційну інтеграцію.

Особливу роль у цей період відіграла Резолюція Європейського парламенту від 25 листопада 2010 року, яка поєднала критику внутрішніх процесів із безпрецедентною політичною підтримкою. Документ містив жорсткі оцінки щодо зниження рівня плюралізму та свободи слова, проте водночас офіційно підтвердив право України претендувати на членство в ЄС згідно зі статтею 49 Договору про Європейський Союз. Європарламент визнав Україну стратегічним партнером, чия стабільність і європейська перспектива мають ключове значення для безпеки всього континенту [23, с. 487–488].

Наприкінці 2010 року керівництво Євросоюзу фактично видало українській владі значний кредит довіри, сподіваючись, що інтенсифікація євроінтеграції стане запобіжником від авторитарних тенденцій. У Брюсселі вважали реалістичним завершення переговорів щодо Угоди про асоціацію вже в першій половині 2011 року. Така позиція ґрунтувалася на вірі в те, що запевнення Кієва щодо проведення ринкових і демократичних реформ будуть реалізовані в межах підготовки до підписання масштабного міждержавного документа.

Трансформація відносин між Україною та Європейським Союзом, починаючи з 2011 року, відзначалася глибокою суперечністю між офіційним курсом на інтеграцію та реальною практикою внутрішньої політики. Початковий етап характеризувався високою технічною інтенсивністю переговорів, оскільки українське керівництво розглядало Угоду про асоціацію як ключовий інструмент

модернізації та «плацдарм» для майбутнього членства. Проте амбітні плани щодо підписання документа вже до кінця 2011 року нагтовхнулися на гостру реакцію Брюсселя щодо розгортання в Україні процесів монополізації влади та згортання демократичних свобод [70, с. 145].

Центральним деструктивним чинником у двосторонніх відносинах стало виникнення феномену «вибіркового правосуддя», що найяскравіше проявилось у кримінальному переслідуванні лідерів опозиції Юрія Луценка та Юлії Тимошенко. Для Європейського Союзу засудження політичних опонентів чинної влади у 2011 році стало рубіжною подією, яка змінила характер діалогу з партнерського на критичний. Це призвело до фактичного заморожування високого політичного контакту, включаючи скасування візитів на рівні глав держав та перехід ЄС до політики жорсткої «умовності», де підписання будь-яких угод прямо залежало від припинення політичних репресій.

Протягом 2012 року взаємини перебували у стані глибокої кризи, яку офіційний Київ намагався нівелювати технічними кроками, як-от парафування тексту Угоди про асоціацію та розділу про зону вільної торгівлі. Попри завершення експертної роботи над документом, політична легітимність процесу стрімко знижувалася, що підтвердила офіційно визнана президентом «пауза» у відносинах. Ситуацію погіршили парламентські вибори у жовтні 2012 року, які через численні порушення остаточно переконали Брюссель у необхідності висування чіткого переліку вимог («критеріїв Фюле») як передумови для подальшого зближення [70, с. 146].

Усвідомлюючи неможливість отримання західної фінансової підтримки без виконання демократичних вимог, українська влада наприкінці 2012 року розпочала активний пошук геополітичних альтернатив. Це призвело до помітного дрейфу в бік Китаю, який виступав «беззастережним донором», пропонуючи кредити в обмін на економічні преференції без вимог щодо дотримання прав людини чи верховенства права. Така багатовекторна еквілібристика створила ілюзію фінансової автономії від Заходу, що врешті-

решт заклало підґрунтя для остаточної відмови від підписання Угоди про асоціацію та системного розвороту зовнішньополітичного курсу країни.

Таким чином, євроінтеграційний курс України за президентства В. Януковича носив здебільшого декларативний характер, оскільки для української влади виконував функцію легітимації, а не орієнтира внутрішньополітичних трансформацій. Варто зазначити, що відносини із ЄС реалізовувались у контексті намагання Києва відновити багатовекторну модель та балансувати між Заходом і Сходом. Очевидно, що у режиму В. Януковича не було необхідного політичного потенціалу для ефективного маневрування, а також загальної зовнішньополітичної стратегії, адже ключовим імперативом діяльності четвертого Президента України стала узурпація влади та конструювання неорядянського авторитарного режиму, що стимулювало зближення із РФ.

3.4. Трансформації парадигми відносин Україна-НАТО.

Відносини України і Організації Північноатлантичного договору у досліджуваній період відзначались своєю чіткістю та однозначністю, на відміну від інших векторів зовнішньої політики, де простежувалась спроба відновлення багатовекторності, євроатлантичну інтеграцію було призупинено, свідченням чого є нормативно-правові документи, ухвалені з ініціативи В. Януковича у перше півріччя його каденції.

Зокрема, уже 2 квітня 2010 р. своїм указом четвертий Президент України ліквідував Міжвідомчу комісію з підготовки вступу України до НАТО. У цьому документі йшлося про скасування або внесення змін до чотирьох указів В. Ющенка, які передбачали створення інституційно-правового забезпечення інтенсифікації євроатлантичного курсу нашої держави [65]. Водночас Київський апеляційний суд заборонив проведення референдуму з питання вступу України до НАТО.

Однак, зміни зовнішньополітичних пріоритетів було зафіксовано і на законодавчому рівні, зокрема 1 липня 2010 р. український парламент ухвалив

Закон України “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики”, у статті 11 якого, наша держава визначалась як: «...європейська позаблокова держава здійснює відкриту зовнішню політику і прагне співробітництва з усіма заінтересованими партнерами, уникаючи залежності від окремих держав, груп держав чи міжнародних структур. Також було надано трактування політики позаблоковості: « що означає неучасть України у військово-політичних союзах, пріоритетність участі у вдосконаленні та розвитку європейської системи колективної безпеки, продовження конструктивного партнерства з Організацією Північноатлантичного договору та іншими військово-політичними блоками з усіх питань, що становлять взаємний інтерес...» [29].

Очевидно, що цей закон, предмет якого викликає багато запитань, адже засади внутрішньої і зовнішньої політики визначені в Основному законі держави – Конституції, було спрямовано на унеможливлення зближення України із НАТО, формуванні нової політичної реальності, а також на демонструванні відновлення ефективної багатовекторної моделі зовнішньополітичного курсу нашої держави.

Логічним продовженням такої політики стало зниження активності відносини між Україною та НАТО до мінімальної технічної співпраці, участі у програмі «Партнерство заради миру» та формальному діалогу у межах роботи Комісії Україна–НАТО.

Незважаючи на це, за підсумками Лісабонського саміту НАТО 19–20 листопада 2010 р., держави Альянсу заявили про повагу до «позаблокового» статусу України та акцентували увагу на тому, що двері НАТО залишаються відкритими, як це проголошено у рішенні Бухарестського Саміту [3].

Однак, як зазначає В. Владика, упродовж зазначеного періоду спостерігалася системна деструкція оборонного потенціалу Збройних Сил України. Починаючи з 2010 року, Міністерство оборони під керівництвом М. Єжеля ініціювало процес ліквідації управлінських структур, інтегрованих відповідно до стандартів НАТО. Зокрема, було розформовано Об’єднане оперативне командування (ООК), яке володіло унікальним досвідом координації

міжнародних миротворчих місій. Паралельно із процесами редукції чисельності особового складу відбулася ліквідація стратегічно важливих з'єднань, зокрема 8-го Армійського корпусу (м. Житомир) та Центру управління військами берегової оборони в АР Крим. Зазначені деструктивні трансформації призвели до критичного зниження ефективності системи військового управління та суттєвого зростання уразливості ЗСУ до зовнішнього деструктивного впливу з боку Російської Федерації через інфільтрацію її інтересантів у керівні структури сектору безпеки [13, с. 164].

Геополітичний курс адміністрації В. Януковича зумовив маргіналізацію міжнародного статусу України та її витіснення у так звану «сіру зону» європейської безпеки. Ухвалена у 2012 році Стратегія національної безпеки «Україна у світі, що змінюється» фіксувала ризики, пов'язані із наявністю «заморожених» конфліктів поблизу державних кордонів, проте альтернативою їм безальтернативно проголошувався позаблоковий статус. Тогочасний науково-експертний дискурс характеризувався глибокою поляризацією поглядів. Проурядові дослідники (зокрема, А. Орел) обґрунтовували нейтралітет як безальтернативну гарантію збереження миру, тоді як представники незалежної наукової спільноти (зокрема, Б. Парахонський) аргументували, що відмова від інтеграції до систем колективної безпеки веде до геополітичної самоізоляції та перетворення держави на периферійного актора світової політики [61, с. 115].

За підсумками чергового саміту Альянсу, який відбувався у Чикаго 20-21 травня 2012 р. у підсумковій декларації було відзначено роль нашої держави у ліквідації високозбагаченого урану, але водночас було висловлено стурбованість: «...вибірковим застосуванням правосуддя та тим, що виглядає як політично мотивоване переслідування, зокрема провідних членів опозиції, та умовами їхнього утримання під вартою...» [2]. Також Київ було закликано усунути недоліки судової системи та забезпечити проведення вільних та чесних виборів.

Чиказька декларація Альянсу стала яскравим свідченням кризи у відносинах України із Заходом, обумовленою реакцією на узурпацію влади В. Януковича та

формування авторитарного режиму неорадянського типу. Очевидно, що це все сприяло форсованій інтеграції із РФ.

Упродовж 2010–2013 рр. процеси стратегічного планування, імплементації та моніторингу результативності Річних національних програм (РНП) характеризувалися переважно декларативним характером. Ситуація зазнала нормативно-правових трансформацій після підписання Президентом України Указу від 12 червня 2013 року «Про Річні національні програми співробітництва Україна–НАТО». Цей нормативно-правовий акт регламентував інституційні зміни у сфері практичної взаємодії з Організацією Північноатлантичного договору відповідно до чинного на той момент формату двосторонніх відносин. Зокрема, документом було детерміновано оновлену структуру РНП та оптимізовано процедуру їхнього затвердження й оцінювання [61, с. 116].

У Річній національній програмі співробітництва Україна–НАТО на 2013 рік, затвердженій Указом Президента України від 5 липня 2013 року, пріоритетними завданнями визначалися підписання та подальша імплементація Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Крім того, документ передбачав реалізацію заходів у межах Національного плану з виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України. Дещо запізніле нормативне затвердження програми (у другому півріччі звітного року) відображало тогочасну специфіку ухвалення стратегічних рішень у сфері зовнішньої політики [61, с. 117].

Таким чином, відносини України та Альянсу у досліджуваний період відзначаються кардинальною трансформацією, законодавчим закріпленням політики позаблоковості, яка означала відмову від євроатлантичного курсу з метою відновлення багатовекторної моделі. Однак, у тогочасних реаліях активізації РФ на пострадянському просторі, новий геополітичний статус нашої держави істотно посилив залежність Києва від Москви, а співпраця із НАТО звелась до рівня технічних консультацій у межах роботи КУН та участі у ПЗМ.

3.5. Китайський вектор зовнішньої політики України.

У своїх намаганнях повернутись до багатовекторної моделі зовнішньої політики режим В. Януковича не міг обмежуватись лише відносинами із Заходом та РФ, тогочасні геополітичні реалії обумовлювали необхідність спроби активізації із найдинамічнішою економікою світу та претендентом на лідерство – Китайською Народною Республікою. В. Денисенко акцентує увагу на тому, що активізація українсько-китайських відносин у цей період обумовлювалась зростанням впливу Китаю у світі в цілому, а також вбачанні Пекіном у В. Януковича лідера, який зможе забезпечити стабільність та не форсуватиме євроінтеграційний курс України [23, с. 545].

Перші контакти між лідерами КНР і України було встановлено 12 квітня 2010 р. під час саміту з питань ядерної безпеки у Вашингтоні. Основним досягненням цієї зустрічі стала домовленість про виведення українсько-китайських відносин на якісно новий рівень [40, с. 388].

Наслідком цих домовленостей став офіційний візит очільника МЗС КНР Ян Цзєчи до України (18–20 травня 2010 р., м. Київ, АРК), який започаткував серію високорівневих дипломатичних контактів після президентських виборів в Україні. У межах візиту відбувся комплекс міжвідомчих переговорів із Міністром закордонних справ України К. І. Грищенком, а також офіційні зустрічі з вищим керівництвом держави (Президентом В. Ф. Януковичем, Спікером Парламенту В. М. Литвином, Прем'єр-міністром М. Я. Азаровим) та регіональними елітами АРК. Перебіг дипломатичного візиту верифікував прагнення КНР до комплексної актуалізації та розширення архітектури двосторонніх відносин [40, с. 390].

Продовженням діалогу став візит 13 липня цього ж року очільника МЗС України К. Грищенка до КНР, ключовою метою якого стало узгодження параметрів майбутнього візиту Президента України та закладення основ довгострокового стратегічного партнерства. Під час дискусій із китайською експертною спільнотою було констатовано, що політичні трансформації в Україні сприяють переходу до практичної кооперації в межах амбітних

геоекономічних проєктів, зокрема у сферах енергетики (освоєння шельфу Чорного моря) та транскордонної логістики [22, с. 9].

У період із 2 по 5 вересня відбувся перший державний візит Президента України В. Януковича до КНР, здійснений на запрошення Голови Китайської Народної Республіки Ху Цзіньтао. Програма офіційного візиту передбачала відвідання ключових політичних та фінансово-економічних центрів країни, зокрема Пекіна, Сянгану (Гонконгу) та Шанхая.

Нормативно-правовим підсумком візиту стало підписання 13 двосторонніх документів, що регламентують співробітництво в різних галузях. Основний масив угод був укладений 2 вересня під час офіційної церемонії в Будинку народних зборів у Пекіні за результатами перемовин глав держав. Задекларований фінансовий ефект від реалізації цих домовленостей передбачав залучення інвестиційних ресурсів в економіку України обсягом щонайменше 4 млрд доларів США.

Центральне місце в пакеті угод посіла Спільна заява України і КНР стосовно всебічного підвищення рівня українсько-китайських відносин дружби і співробітництва, у якій сторони зафіксували намір наповнити взаємодію стратегічним змістом для подальшого переходу до формату стратегічного партнерства. Крім того, інституційний фундамент відносин було зміцнено через підписання Основних напрямів розвитку відносин на 2010–2012 рр. та міжурядової угоди про надання безоплатної допомоги Уряду України. Науково-технологічний трек кооперації закріпила Програма українсько-китайського співробітництва в галузі дослідження і використання космічного простору в мирних цілях на 2011–2015 рр. За даними Національного космічного агентства України, цей документ охоплював понад 50 перспективних проєктів за кількома профільними напрямками [23, с. 543].

Як зазначає дипломат Ю. Костенко, до 2010 року українсько-китайські відносини на вищому та високому рівнях розвивалися асинхронно й позбавлено стабільної динаміки. Дефіцит політичного діалогу підтверджується тривалою відсутністю взаємних візитів: на вищому державному рівні (Президент) контакти

не здійснювалися з 2002 року, на урядовому – з 1997 року, а на рівні глав зовнішньополітичних відомств – з 2007 року [40, с. 387–388].

У межах активізації міждержавного діалогу було реорганізовано профільну Міжурядову комісію з торговельно-економічного співробітництва у Комісію зі співробітництва на рівні віцепрем'єрів. Це дозволило поновити урядові контакти після 14-річної паузи, результатом чого став офіційний візит Прем'єр-міністра України М. Азарова до КНР (14–18 квітня 2011 р.). Програма візиту поєднала участь у Х Боаоському азійському форумі та серію високорівневих переговорів із керівництвом країни (Ху Цзіньтао, Вень Цзябао), мерами ключових міст (Пекін, Шанхай) і главою адміністрації САР Сянган (Гонконг) [22, с. 10].

Проведення 20 квітня 2011 року в Києві установчого засідання профільної Комісії зі співробітництва (на рівні А. Ключова та Чжан Децзяна) започаткувало новий етап міжгалузевої кооперації України та КНР. Того ж дня було закладено нормативну основу для паливно-енергетичної співпраці: Міненергугілля України та китайська державна компанія «Tiandi Science & Technology» уклали угоду про модернізацію і технічне переоснащення українських державних вугільних шахт [23, с. 545].

Державний візит Голови КНР Ху Цзіньтао до України 18–20 червня 2011 року став ключовим чинником формалізації двостороннього стратегічного партнерства. Головним нормативно-правовим підсумком офіційної програми у Києві стало підписання Спільної декларації про встановлення і розвиток відносин стратегічного партнерства. Документ заклав політико-правовий фундамент взаємин, зафіксувавши принципи взаємної підтримки суверенітету, територіальної цілісності, незастосування сили чи економічного тиску, а також підтвердив безвідплатні ядерні гарантії безпеки з боку КНР. Декларація також визначила інституційні рамки функціонування Комісії зі співробітництва та верифікувала спільні наміри сторін щодо взаємодії в рамках ООН для забезпечення регіональної стабільності [22, с. 10].

Пакет підписаних у присутності лідерів держав документів нормативно закріпив надання Україні безповоротної допомоги та активізував міжвідомчу

співпрацю у трьох сферах: економічній (збалансування структури торгівлі через обмін товарними переліками), енергетичній (нафтогазові проєкти, атомна енергетика та модернізація об'єктів) і науково-технічній (створення Інституту зварювання ім. Є. О. Патона).

Подальший розвиток двосторонніх взаємин характеризувався високою інтенсивністю міжвідомчих контактів, що сприяло розширенню галузевої нормативно-правової бази. Паралельно тривав процес узгодження проєкту засадничого договору про стратегічне партнерство, підписання якого було заплановане в межах наступного державного візиту Президента України до КНР.

Інституційна транзиція влади в Китаї 14 березня 2013 року, пов'язана з обранням Сі Цзіньпіна Головою КНР, не дестабілізувала динаміку українсько-китайського діалогу: керівництво в Пекіні верифікувало незмінність дипломатичного порядку денного та підтвердило готовність прийняти українську делегацію.

Державний візит В. Януковича до Китаю відбувся 3–6 грудня 2013 року на тлі загострення внутрішньополітичної кризи в Україні (Євромайдану). Попри суттєве зниження легітимності українського політичного режиму, китайська сторона дотрималася попередніх домовленостей, забезпечивши як реалізацію програми візиту, так і фіналізацію підготовлених міждержавних актів [23, с. 548].

Ключовим підсумком високоуровневих перемовин у Пекіні стало підписання 5 грудня 2013 року Договору про дружбу і співробітництво між Україною і КНР. Попри відсутність дефініції «стратегічне партнерство» безпосередньо у назві документа, зазначений концепт є наріжним елементом його змістовної структури. Зокрема, у преамбулі зафіксовано прагнення сторін до поглиблення стратегічного виміру взаємин [24].

Стаття 1 Договору нормативно закріплює довгостроковий характер розвитку рівноправного й довірливого стратегічного партнерства, що базується на імперативних нормах міжнародного права, включаючи принципи взаємної поваги до державного суверенітету, територіальної цілісності, ненападу та невтручання у внутрішні справи. Інституціоналізацію цього процесу

відображено у Статті 9, яка передбачає зміцнення стратегічної взаємодії через оптимізацію механізмів регулярних двосторонніх контактів на вищому й високому політичних рівнях задля моніторингу актуальних питань обопільного інтересу [24].

Додатковим інституційним підсумком високорівневих перемовин стало підписання Спільної декларації України і КНР про поглиблення відносин стратегічного партнерства, яка концептуалізувала ключові домовленості сторін щодо перспектив міждержавної взаємодії. Документ регламентував інтенсифікацію двостороннього політичного діалогу на вищому рівні та зафіксував спільність підходів до актуальних проблем глобального порядку денного. Важливе нормативно-правове значення Декларації полягало у верифікації та офіційному затвердженні главами держав Програми розвитку відносин стратегічного партнерства між Україною та КНР на 2014–2018 роки, яка визначила середньострокові орієнтири співпраці.

У межах візиту було сформовано розгалужену систему галузевої кооперації, що відображено в укладенні низки двосторонніх документів. Зокрема, укладена міжурядова угода про економіко-технічну співпрацю заклала загальний вектор взаємодії, який деталізувався на рівні міжвідомчих угод. Сільськогосподарський сектор отримав імпульс завдяки узгодженню фітосанітарних та інспекційних вимог до експорту української сої та ячменю. Енергетичний складник було посилено договором між Держенергоефективності та китайською корпорацією «Sinosure» щодо відновлюваної енергетики. Гуманітарний та соціальний напрями охоплювали меморандуми про сприяння груповому туризму та співпрацю в галузі медицини. Особливе науково-технічне значення мали угоди у сфері високих технологій, зокрема стратегічне партнерство в авіабудуванні (за участі АТ «Мотор Січ», ДП «Івченко-Прогрес» та «AVIC International») та реалізація спільного космічного проєкту між ДП «КБ “Південне”» і корпорацією «Велика стіна» зі створення вітчизняної системи дистанційного зондування Землі [25].

Однак, реалізувати усі вектори співпраці було неможливо через глибоку кризу самого режиму В. Януковича та тотальну корупцію. У цьому контексті варто згадати реалізацію кредитної угоди 2012 року між АТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України» (ДПЗКУ) та Експортно-імпортним банком КНР. Цей інституційний провал кардинально трансформував архітектуру українсько-китайських взаємин, спричинивши тривалу кризу політичної довіри. Офіційний Пекін заблокував наступний запланований транш кредиту (1,5 млрд доларів США) та мінімізував участь державних інвестиційних інституцій у великих інфраструктурних проєктах на території України [22, с. 15].

У геоекономічному вимірі інцидент продемонстрував високу ризикованість українського ринку, змусивши КНР диверсифікувати свої логістичні та продовольчі маршрути в межах ініціативи «Один пояс, один шлях» в обхід України на користь інших країн Чорноморського регіону. Як наслідок, двосторонній порядок денний змістився з реалізації спільних інноваційних проєктів у площину складного юридичного врегулювання заборгованостей, перевівши стратегічне партнерство у стан довгострокової стагнації.

Таким чином, китайський вектор зовнішньої політики України у досліджуваний період відзначався динамічністю та істотним розширенням інституційно-правового забезпечення двостороннього міждержавного співробітництва. Це обумовлювалось намаганням України повернутись до формату багатовекторності та прагненням КНР істотно посилити свій економічний й геополітичний вплив у світі шляхом інвестування у держави із недорогою інфраструктурою. Ключовою перешкодою практичної реалізації усіх векторів співпраці стали корупційні схеми українського менеджменту, зокрема скандал довкола ДПЗКУ, яка підірвала довіру до українських підприємств та влади.

Очевидно, що повалення режиму В. Януковича, початок російської агресії РФ проти України та доволі неоднозначна позиція Пекіна щодо спроби анексії Крим та вторгнення на Донбас призвів до системної кризи українсько-китайських відносин.

За період президентства В. Януковича було здійснено спробу повернення до багатовекторної моделі реалізації зовнішньополітичного курсу України, пріоритетними напрямками стали відносини із РФ, ЄС, США і Китаєм, однак кожен із означених векторів відзначався спільними труднощами – відсутністю чіткої стратегії зовнішньополітичної діяльності, яка б реально враховувала усі геополітичні реалії трансформації постбіполярної системи міжнародних відносин. Намагання балансувати між Заходом і РФ, декларування курсу на євроінтеграцію, а згодом відверта форсована інтеграція з Росією у поєднанні із формування авторитарного режиму неорадянського характеру призвела до Революції Гідності, російської збройної агресії та порушення територіальної цілісності й суверенітету нашої держави.

РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕМИ У ШКІЛЬНИХ КУРСАХ ІСТОРІЇ.

Нормативний зміст шкільних історичних курсів демонструє недостатнє висвітлення питань, присвячених зовнішній політиці сучасної України. Зокрема, у затвердженій наказом МОН України від 3 серпня 2022 року № 698 навчальній програмі (6–11 класи) євроінтеграційні процеси вивчаються лише в межах фінального розділу 6 «Європейський вибір України. Російсько-українська війна», що актуалізує потребу в оптимізації змістових модулів [45].

Методичний потенціал вивчення зовнішньої політики України періоду 2010–2014 років у шкільних курсах історії для 11 класу вимагає принципового відходу від репродуктивних моделей навчання на користь комплексних проблемно-пошукових, дослідницьких та аналітичних технологій.

Складність проектування цього тематичного блоку в шкільному курсі зумовлена хронологічною наближеністю подій до сучасності, високим ступенем їхньої емоціоналізації та політизації у суспільному дискурсі, а також безпосереднім, прямим причинно-наслідковим зв'язком із розгортанням сучасної російсько-української війни. У зв'язку з цим дидактичний фокус педагога має бути спрямований на розвиток інформаційно-критичної, просторово-хронологічної та аксіологічної компетентностей учнів через деконструкцію суперечливих, багатовекторних і часто латентних зовнішньополітичних рішень тогочасного вищого державного керівництва.

Ефективним інструментом інтерактивного засвоєння цієї теми є впровадження методу рольового моделювання та імітаційних ігор у формі розлогого геополітичного кейс-стаді під назвою «Терези багатовекторності: національний інтерес проти кон'юнктури». У межах цієї дидактичної моделі учнівський колектив диференціюється на три сталі експертні групи, кожна з яких на основі наданих автентичних історичних джерел обґрунтовує специфіку, аргументи, ризики та вигоди окремого вектора тогочасної дипломатії: європейського, проросійського (євразійського) та азійського (зокрема китайського кредитно-інвестиційного треку). Окремо в класі формується

четверта група – «Рада національної безпеки та аналітики», завданням якої є критична оцінка виступів колег, зважування реальних наслідків кожної угоди та виявлення прихованих безпекових пасток, що дозволяє старшокласникам наочно осмислити деструктивну природу політики «сидіння на двох стільцях» і самостійно прийти до висновку про причини міжнародної ізоляції офіційного Києва наприкінці 2013 року.

Для подолання механічного зазубрювання дат і назв міжнародних документів доцільно застосувати метод історичного аналізу джерел, що базується на принципах критичного оцінювання інформації. Безпосередніми об'єктами герменевтичного та компаративного дослідження для учнів стають ключові нормативно-правові акти епохи: текст Харківських угод 2010 року, Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», яким офіційно закріплювався позаблоковий статус, а також урядова постанова від 21 листопада 2013 року про призупинення процесу підготовки до підписання Угоди про асоціацію з ЄС. Зіставлення цих сухих юридичних формулювань із тогочасними пропагандистськими матеріалами російської преси, заявами європейських дипломатів та хронікою подій Вільнюського саміту Східного партнерства допомагає старшокласникам самостійно реконструювати причинно-наслідкові зв'язки та простежити логічний ланцюжок від відмови від євроатлантичного курсу до повної деградації безпекового потенціалу країни, яка завершилася вибухом масового суспільного протесту.

Окрему увагу варто приділити міжпредметним зв'язкам, зокрема організації довгострокової або короткострокової проєктної діяльності на стику історії, економіки та громадянської освіти, обравши наскрізною темою маловідомий для широкого загалу, але репрезентативний кейс кредитно-зернового скандалу навколо Державної продовольчо-зернової корпорації України (ДПЗКУ). Залучення учнів до мінідослідження цього прецеденту за допомогою аналізу відкритих даних, журналістських розслідувань та звітів Рахункової палати дозволяє наочно продемонструвати підліткам латентний, корупційний вимір зовнішньої політики та критичні інституційні ризики для держави. Аналізуючи,

як залучені під суверенні фінансові гарантії уряду китайські інвестиції обсягом 1,5 мільярда доларів через тіньові офшорні схеми менеджменту перетворилися на хронічний державний борг, старшокласники починають розуміти внутрішню анатомію функціонування державних інституцій, сутність поняття «державні гарантії» та прямий руйнівний вплив фінансово-дипломатичних провалів на макроекономічну стабільність і безпеку воюючої держави, з бюджету якої ці борги зрештою покриваються.

Візуалізація та інтенсифікація навчального процесу на уроці забезпечується активною інтеграцією цифрових інструментів історичного моделювання та методів цифрової історії (Digital History). Самостійне або групове створення учнями спільних інтерактивних мультимедійних шкал часу (таймлайнів) за допомогою сучасних вебсервісів унаочнює динаміку геополітичного розвороту України, демонструючи вражаючу синхронність ведення «митних та торговельних воєн» з боку Російської Федерації із фінальними етапами переговорів між Києвом та Брюсселем. Додаткове використання технології хмар слів (Word Cloud) для лінгвістичного аналізу текстів офіційних промов та заяв лідерів правлячого режиму початкового (2010 р.) та прикінцевого (кінець 2013 р.) етапів досліджуваного періоду дозволяє учням наочно зафіксувати маніпулятивні зсуви в акцентах державної пропаганди – від риторики «європейської модернізації та реформ» до залякувань «економічним крахом і втратою ринків СНД».

Важливим складником дидактичного процесу під час дослідження зовнішньополітичного курсу України зазначеного періоду є ретельний аналіз інституційних трансформацій, зокрема процесу реверсії форми правління від парламентсько-президентської до президентсько-парламентської республіки. У вересні 2010 року Конституційний Суд України ухвалив рішення про скасування політичної реформи 2004 року, що де-юре повернуло в дію редакцію Основного Закону 1996 року. Цей крок призвів до радикальної концентрації владних повноважень у руках інституту президента, суттєво обмеживши спроможність Верховної Ради України та Кабінету Міністрів впливати на стратегічне

планування. У шкільному курсі історії цей юридичний прецедент часто розглядається відірвано від міжнародного контексту, хоча саме гіперцентралізація влади стала каталізатором ухвалення одноосібних, волюнтаристських рішень у зовнішньополітичній сфері, що зрештою деформувало демократичний імідж держави на міжнародній арені.

З методичного погляду, висвітлення цієї складної юридичної проблематики у 11 класі потребує застосування методу функціонально-структурного аналізу та побудови інтерактивних ментальних мап (Mind Mapping). За допомогою цифрових інструментів учні під керівництвом учителя реконструюють дві моделі розподілу владних повноважень в Україні: баланс сил зразка 2004 року та суперпрезидентську модель після рішення Конституційного Суду 2010 року. Шляхом порівняння школярі самостійно виявляють, як перепідпорядкування уряду та силового блоку безпосередньо главі держави нівелювало систему стримувань і противаг. Така візуалізація дозволяє учням усвідомити латентний механізм, завдяки якому зміна форми правління створила передумови для підписання Харківських угод 2010 року та подальшого раптового призупинення євроінтеграційного курсу у 2013 році без належної парламентської дискусії та врахування позиції суспільства.

Особливий аксіологічний акцент під час вивчення цього питання варто зробити на деконструкції поняття «конституційного легітимізму» та його сприйняття західними партнерами України. Через призму методу критичного дискурс-аналізу старшокласники досліджують реакцію європейських інституцій (зокрема, Венеціанської комісії та Парламентської асамблеї Ради Європи) на повернення до президентсько-парламентської форми правління непарламентським шляхом. Це допомагає учням простежити причинно-наслідковий зв'язок між внутрішньою руйнацією демократичних стандартів, вибірковим правосуддям та прогресуючим гальмуванням процесу підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Таким чином, зміна форми правління постає перед учнями не як сухий юридичний факт, а як фундаментальний політичний чинник, що зумовив деградацію безпекового

потенціалу країни та спровокував системну кризу легітимності правлячого режиму, яка завершилася відновленням конституційного ладу 2004 року під час Революції Гідності у лютому 2014 року.

Узагальнюючи складний методичний потенціал окресленої теми, необхідно акцентувати на тому, що вивчення зовнішньополітичного курсу 2010–2014 років у школі має непохитно базуватися на принципах наукового історизму, деконструкції ідеологічних міфів та об’єктивного аналізу провалів і здобутків державного менеджменту. Сконструйований у такий спосіб урочний простір трансформує сухі й відсторонені параграфи шкільного підручника на живий майданчик для дискусій, рефлексії та громадянського осмислення минулого. Зрештою, це формує у свідомості майбутніх громадян стійке розуміння того, що зовнішньополітичний та геостратегічний вибір держави є не відірваною від реальності абстрактною дипломатичною категорією, а фундаментальним безпековим та цивілізаційним орієнтиром, який безпосередньо визначає історичну долю, суверенітет та повсякденне життя всього суспільства.

ВИСНОВКИ

Особливості реалізації зовнішньополітичного курсу України протягом 2010-2014 рр. обумовлювалися зміною влади в Україні, а відтак і політичного режиму та посиленням трансформацій постбіполярної системи міжнародних відносин. Перемога В. Януковича на президентських виборах започаткувала процес конструювання нерадянського авторитарного режиму та узурпацією влади четвертого Президента України. Ключовими механізмами узурпації стало незаконне відновлення Конституції 1996 р., «судова реформа» та систематичне переслідування опозиції. Невід'ємною складовою реалізації цих процесів стало поширення впливу «донецьких» на усю територію України.

Очевидно, що у в цих умовах було сформовано нові пріоритети зовнішньополітичного курсу нашої держави, які повністю відрізнялись від ідей третього Президента України. Ключовим вектором зовнішньої політики України в досліджуваний період стали відносини із РФ, що обумовлювалось підтримкою Кремля В. Януковича на виборах 2010 р. та ідеологічною близькістю обох режимів. Харківські угоди 2010 р. продемонстрували готовність української влади йти на рішучі поступки Кремлю й сприяли подальшій експансії руского мира в Україну. В. Янукович намагався продемонструвати, що активізація відносин із Москвою є лише одним із векторів оновленої зовнішньої політики у форматі багатовекторності, але зберегти суб'єктність у двосторонніх відносинах було досить складно, свідченням чого стали події 2013-2014 рр.

Євроінтеграційний вектор зовнішньої політики був важливим легітимізуючим чинником для режиму В. Януковича, тому українська влада продовжувала декларувати курс на зближення з ЄС та імітувати підготовку до підписання Угоди про асоціацію. Очевидно, що Брюссель критикував переслідування опозиції в Україні, але усвідомлення остаточної втрати України стимулювало європейських чиновників до співпраці із Києвом.

Особливістю українсько-американських відносин за В. Януковича було те, що вони реалізовувались в контексті політики «перезавантаження» відносин

Вашингтона і Москви, таким чином Білий дім повернувся до принципу відносин із Києвом із урахуванням позицій Кремля.

Найбільш чітко українська влада презентувала свою позицію щодо Організації Північноатлантичного договору, закріпивши на законодавчому рівні позаблоковий статус нашої держави й відносини із НАТО було зведено до мінімальних технічних консультацій.

Одним із найдинамічніших вектор зовнішньої політики досліджуваного періоду були відносини із КНР, десятки взаємних візитів вищого політичного керівництва обох держав, укладання договору про дружбу та співробітництво та сотні спільних проєктів у сфері економіки та інвестицій. Однак і цей вектор виявився малоуспішним, адже через корумпованість українського керівництва було істотно підірвано інвестиційну довіру до українського бізнесу.

Очевидно, що відмова В. Януковича від підписання Угоди про асоціацію на саміті Східного партнерства у Вільнюсі продемонструвало слабкість політичного режиму в Україні та його залежності від Кремля, а відтак і крах тієї моделі зовнішньої політики, яку прагнув реалізовувати четвертий Президент. Після листопада 2013 р. стає очевидним, що політика балансування між заходом та РФ та спроби повернути ефективну багатовекторність у зовнішньополітичний курс провалено і відмова від УА означала форсовану інтеграцію з РФ шляхом участі Києва у нових геополітичних проєктах Кремля, спрямованих на реінтеграцію СРСР.

Варто акцентувати увагу, що такий підхід до зовнішньополітичного курсу нашої держави, а саме неврахування командою В. Януковича геополітичних реалій трансформації постбіполярної системи міжнародних відносин, зокрема послаблення геополітичного впливу США, активізації РФ та посилення фрагментації всередині ЄС, призвів до остаточної втрати легітимності режиму, Революції гідності, а відтак і порушення територіальної цілісності та суверенітету у результаті російської збройної агресії.

Підсумовуючи, варто зазначити, що зовнішньополітичний курс України протягом 2010–2014 років став прямим відображенням внутрішньої

трансформації політичного режиму в напрямі авторитаризму та узурпації влади командою В. Януковича. Спроба відновити модель класичної багатовекторності в умовах посилення ревізйонізму Російської Федерації та деградації постбіполярної системи міжнародних відносин виявилася методологічно й практично неспроможною. Закріплення позаблокового статусу, маргіналізація діалогу з НАТО, периферійність українського питання в американській політиці «перезавантаження», а також деструкція інвестиційної довіри з боку КНР поступово звужили простір для дипломатичного маневру Києва. Угода про асоціацію з ЄС, яка тривалий час слугувала інструментом зовнішньої легітимізації правлячої еліти, у підсумку була принесена в жертву під тиском Кремля. Зрив євроінтеграційного процесу на Вільнюському саміті у листопаді 2013 року не лише продемонстрував остаточну втрату зовнішньополітичної суб'єктності режиму та його критичну залежність від Москви, а й став тригером внутрішньополітичного вибуху. Нездатність тогочасного керівництва адекватно оцінити геополітичні реалії та баланс сил призвела до системного колапсу державної моделі, втрати внутрішньої легітимності владної вертикалі під час Революції Гідності та створила сприятливі умови для розгортання прямої збройної агресії з боку Російської Федерації проти суверенітету й територіальної цілісності України

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «М'який авторитаризм». режим Януковича обрав тактику повзучої узурпації влади. URL: <https://tyzhden.ua/m-iakyj-avtorytaryzm-rezhym-ianukovycha-obrav-taktyku-povzuchoi-uzurpatsii-vlady/>
2. Chicago Summit Declaration. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Chicago on 20 May 2012. URL: <https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/2012/05/20/chicago-summit-declaration>
3. Lisbon Summit Declaration. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Lisbon. URL: <https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/2010/11/20/lisbon-summit-declaration>
4. Statement by the Press Secretary on Ukraine. Office of the Press Secretary of the White House, October 11, 2011. URL: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/10/11/statement-press-secretary-ukraine>
5. Алексієвець М., Секо Я. Зовнішня політика України: від багатовекторності до безальтернативності. *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2016. Вип. 17: 25-й річниці Незалежності України присвячено. С. 34–49.
6. Баханов К. Ігри у навчанні історії в школі. Харків: «Основа», 2013. 96 с.
7. Бжезінський З. Вибір світове панування чи світове лідерство. К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. 203 с
8. Бжезінський З. Стратегічне бачення: Америка і криза глобальної влади. Львів: Літопис, 2012. 168 с.
9. Віднянський С. В. Незалежна Україна: двадцять років між Європою та Євразією. *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2011. Вип. 6–7. С. 24–38.
10. Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Зовнішня політика України: еволюція концептуальних засад та проблеми реалізації. *Український історичний журнал*. 2011. №4. С. 55–76.

11. Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Зовнішня політика як предмет історичного аналізу: концептуальні підходи та перспективи реалізації. *Український історичний журнал*. 2001. №4. С. 41–57.
12. Владика В. В. Розвиток співпраці між Україною та НАТО в період президентства Віктора Януковича. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2025. Вип. 85, т. 1. С. 12–15.
13. Владика В. В. Україна–НАТО: Історико-політичний аспект співпраці (1991–2022): дис. ... д. філос. : 032. Тернопіль, 2026. 299 с.
14. Гай-Нижник П. П. Українсько-російські міждержавні взаємини 2010–2012 років під час першого етапу президенства В. Януковича. *Гілея*. 2018. Вип.135 (№8). С.334–347.
15. Гай-Нижник П. П. Українсько-російські міждержавні взаємини 2011–2012 років під час другого етапу президенства В. Януковича. *Гілея*. 2018. Вип.136 (№9). С.270–283.
16. Гвоздков С. Ю. Еволюція позиції США щодо інтеграційних проєктів Росії на пострадянському просторі (1991–2014 рр.) [Текст]: дис... канд. істор. наук: 07.00.02; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2016. 196 с.
17. Голслах Й. Сила раю. Як Європа може бути попереду в азійському сторіччі. К.: Темпора, 2016. 354 с.
18. Данилейко М. Ключові механізми узурпації влади Віктором Януковичем. *Актуальні проблеми історичної науки та освіти у дослідженнях молодих учених: збірник матеріалів I Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції з міжнародною участю (19 квітня 2024)*. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2024. С. 103–106.
19. Денисенко В. І. Захоплення оточенням Віктора Януковича законодавчої, виконавчої та судової влади в Україні (2010 – початок 2011 рр.) *Сумський історико-архівний журнал*. 2020. № 35. С. 42–53.
20. Денисенко В. І. Зрив підписання угоди про асоціацію України та ЄС (жовтень-листопад 2013 р.). *Сумська старовина*. 2019. № 55. С. 30-45.

21. Денисенко В. І. Режим Віктора Януковича в дискурсі української науки *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2018. Вип. 50. С. 166–170.

22. Денисенко В. І. Спроби активізації українсько-китайської співпраці за режиму В. Януковича. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Історичні науки*. 2020. Т. 31(70), № 4. С. 8–23.

23. Денисенко В. І. Формування та функціонування в Україні політичного режиму Віктора Януковича (2010–2014 рр.) : монографія. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 878 с.

24. Договір про дружбу і співробітництво між Україною та Китайською Народною Республікою. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU13143>

25. Договірно-правова база між Україною та Китаєм. URL: <https://china.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/184-dogovirno-pravova-baza-mizh-ukrajinoju-ta-kitajem>

26. Європейська інтеграція – ключовий пріоритет, а співпраця з НАТО триватиме – Віктор Янукович. Радіо Свобода. 2010. 1 березня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1971301.html>.

27. Задорожній О. В. Міжнародне право в міждержавних відносинах України і Російської Федерації 1991–2014 рр.: монографія; Укр. асоц. міжнар. права, Ін-т міжнар. відносин Київ, нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, Каф. міжнар. права. Київ: К. І. С., 2014. 960 с.

28. Закон України Про внесення зміни до Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, N 16-17, ст.134). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-17#Text>

29. Закон України Про засади внутрішньої і зовнішньої політики. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 40, ст. 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>

30. Закон України Про засади державної мовної політики. (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 23, ст.218). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#Text>

31. Закон України Про Кабінет Міністрів України. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, N 9, ст.58). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2591-17/ed20101007#Text>

32. Закон України Про судоустрій і статус суддів. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 41-42, № 43, № 44-45, ст.529). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17#Text>

33. Знак В. Пріоритети співпраці України з НАТО 1991–2019 рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Сер. Історія*. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. Вип. 2. С. 89–96.

34. Золотарьова Я. Історія виборів: 2010 року в другий тур виборів Президента України вперше вийшла жінка. URL: <https://oporaua.org/vybory/istoriia-viboriv-u-2010-rotsi-u-drugii-tur-viboriv-prezidenta-ukrayini-vpershe-viishla-zhinka-23066>

35. Зустріч Віктора Януковича та Дмитра Медведєва в Сочі: тиша перед бурею? Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. 2011. 15 серпня. URL: <https://dif.org.ua/article/zustrich-viktora-yanukovicha-ta-dmitra-medvedeva-v-sochi-tishapered-bureyu>.

36. Кириченко Ю. Що слід пам'ятати змінюючи Закон про Конституційний Суд України, або Методи приручення КСУ. Реанімаційний пакет реформ. URL: <https://rpr.org.ua/news/yuliya-kyrychenko-scho-slid-pam-yataty-zminyuyuchy-zakon-prokonstytutsijnyj-sud-ukrajiny-abo-metody-pryruchennya-ksu/>

37. Кіссінджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті. К.: Наш формат, 2017. 320 с.

38. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

39. Корсунський С. Зовнішня політика в епоху трансформацій. Харків: Віват, 2020. 256 с.

40. Костенко Ю. Від відносин дружби і співробітництва до стратегічного партнерства. *Україна дипломатична*. 2011. Вип. 12. С. 385–408.

41. Леванчук І. В. Еволюція українсько-американських відносин до анексії Криму. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 130. С. 438-443.
42. Майкл МакФол. Від Холодної війни до Гарячого миру. Американський посол у путінській Росії. Yakaboo Publishing, 2021. 496 с.
43. Мацієвський Ю. В. у пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014): монографія. Чернівці: книги XXI, 2016. 552 с.
44. Мерніков Г. «Перезавантаження» відносин США та РФ: наслідки для України. *Стратегічні пріоритети*. 2010. №4 (17). С. 130–138.
45. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Історія України. Всесвітня історія. 6-11 класи. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf>
46. Обама Б. Земля обітована : мемуари ; пер. з англ. К. Дисі, С. Криєвської, О. Чупак. Київ : BookChef, 2022. 768 с.
47. Обама похвалив Януковича, що той віддає збагачений уран. URL: <https://epravda.com.ua/news/2010/04/13/232552/>
48. Олланд Ф. Уроки влади: мемуари. Харків: «Фоліо», 2019. 444 с.
49. Онопенко В., Примаченко О. Голова Верховного Суду України Василь Онопенко: «Судова система завмерла в очікуванні вироку». *Дзеркало тижня*. 2010. URL: https://zn.ua/ukr/LAW/golova_vsu_vasil_onopenko_sudova_sistema_zavmerla_v_oc_hikuvanni_viroku.html
50. Пашков В. О. Прагматизм Versus демократія: українсько-американські відносини за президентства В. Януковича. *Політичне життя*. №1.2025. С. 133-147.
51. Перепелиця Г. Україна поміж Європою та РФ: дилеми вибору зовнішньополітичних пріоритетів. *Україна дипломатична. Науковий щорічник*. 2012. Вип.13 С. 565–580.

52. Повідомлення про сформування Коаліції депутатських фракцій «Стабільність і реформи» у Верховній Раді України шостого скликання. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-10#Text>

53. Прийдун С. В. Вплив «перезавантаження» відносин США і РФ на геополітичне становище України / С. В. Прийдун // Стратегія розвитку держави в умовах новітніх викликів міжнародному порядку: політичний, правовий, економічний, гуманітарний, екологічний виміри : збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (5 травня 2020 року). Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2020. С. 40–45.

54. Прийдун С. Трансформація зовнішньої політики України : європейсько-атлантичний аспект (1991–2015) : дис. ... канд. істор. наук. Тернопіль, 2019. 302 с.

55. Притула В. Зустріч Януковича і Путіна у Криму: без газу, але з «тероризмом». Радіо Свобода. 2012. 12 липня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24643378.html>.

56. Резолюція Європейського Парламенту щодо ситуації в Україні від 25 лютого 2010 р. УНІАН. 2010. 26 лютого. URL: <https://www.unian.ua/world/330010-rezolyutsiya-evroparlamentu-schodo-situatsiji-v-ukrajini-povniy-tekst.html>.

57. Розпорядження КМУ Питання укладання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їх державами – членами, з іншої сторони. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/905-2013-%D1%80>

58. Рябінін Є. В. Зовнішня політика України під час першого року президентства В. Ф. Януковича: політологічний аналіз. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія «Історія. Політологія»*. 2011. Вип. 1. С. 99–105.

59. Саміти Україна – ЄС. URL: <https://mfa.gov.ua/yevropejska-integraciya/samiti-ukrayina-yes>

60. Ткаченко В. Презентизм як культ сьогодення. Про історичну істину та «пам'ять поколінь» в часі і просторі. *Політичний менеджмент*. 2010. No 4 (43). С. 3–15.

61. Тодоров І. Євроатлантична інтеграція України. Історія та сучасність : навч. посіб. Ужгород : РІК-У, 2022. 376 с.

62. Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_359#Text

63. Угода про створення Коаліції «Національного розвитку, стабільності та порядку». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-08#Text>

64. Указ Президента України Про деякі питання переговорів з Європейським Союзом щодо укладення Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/804/2010#Text>

65. Указ Президента України Про ліквідацію Міжвідомчої комісії з питань підготовки України до вступу в НАТО. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/496/2010#Text>

66. Указ Президента України Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010/ed20101209#Text>

67. Хандогій В. Україна–США: 20 років стратегічного партнерства (1996–2016). *Україна дипломатична. Науковий щорічник*. 2016. Вип. 17. С. 708–716.

68. Чотири російські банки мають в Україні кредитні зобов'язання на \$25 млрд. *Український тиждень*. 2014. 23 жовтня. URL: <https://tyzhden.ua/News/121970>.

69. Юрчак М. 2013 рік у відносинах Європейського Союзу та України: рік великих сподівань, розчарувань та звершень. *Україна–Європа–Світ*. 2015. Вип. 15 : Присвячується 75-річчю ТНПУ ім. Володимира Гнатюка. С. 313–322.

70. Юрчак М. Б. Еволюція відносин ЄС–Україна у 1993–2014 рр.: історичний аспект. дис. на здоб наук. ст. канд н.: спец. 07. 00. 02. Всесвітня історія. Тернопіль: 2016. 286 с.